

Дагъустандин *Дишегъли*

Хизан патал журнал

№ 3 / 2026

Ирс

Инсанриз герекди жен...

Мергьематлувал

Регъим багъиш ая!

Чаз кхъизва

Хъчарин къиса

Хизан

Мягъкем хизандин сир

Камила Гъамзатова

*«За коллективдихъ ихтибарна.
Ва зун гъалат! хъанач»*

«Женщина Дагестана»
на лезгинском языке
№ 3/2026

Учредитель:

Агентство информации и печати
Республики Дагестан

Главный редактор

Х. А. Шамилова j-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

С. Х. Булгаева sulgi65@mail.ru

Ответственный секретарь

Г. Х. Асадулаева musaeva_gulnara@mail.ru

Редактор русского выпуска

А. М. Бабаева aida-babayeva2012@yandex.ru

Редактор аварского выпуска

Б. Ш. Мухидинова bahu4y@mail.ru

Редактор даргинского выпуска

П. М. Сулейманова zehra.fatimat@mail.ru

Редактор кумыкского выпуска

П. Х. Хайбуллаева bike-1970@mail.ru

Редактор лакского выпуска

А. Ю. Абдурахманова delia25@mail.ru

Редактор лезгинского выпуска

Н. Н. Ибрагимова shikhnabievai981@mail.ru

Редактор табасаранского выпуска

С. М. Исрафилова suvaynat@mail.ru

Корреспонденты:

А. Тажудинова, В. Ратенкова, Р. Бакидов,

С. Эмирова

Художественный редактор

Г. А. Курбан-Адамова guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,

г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

j-dag@mail.ru; zhenshina_dag@e-dag.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт

журнала «Женщина Дагестана»:

женщинадагестана.рф

Дата выхода в свет 25.06.2026 г.

Объем: 5,5 усл. печ. л.

Заказ № 0604. Тираж (2635) 340 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г.

Выходит на аварском, даргинском, кумыкском,

лакском, лезгинском, русском, табасаранском

языках один раз в два месяца.

Регистрационный номер ПИ № ТУ05-00429 выдан

Управлением Федеральной службы по надзору

в сфере связи, информационных технологий и

массовых коммуникаций по Республике Дагестан.

Арт-директор – М. Ю. Моллакаев (MagHazar)

Къилер

- 1 Редактордин гаф
Дагъустан – мергъематлувилин ким
 - 2 Къвалахдин юлдашар
*«За коллективдихъ ихтибарна.
Ва зун гъалатI хъанач»*
 - 6 Мастер-класс
Рахух, аз вун аквада...
 - 10 Литературадин чин
Дагъларин аялар
 - 14 Ирс
Инсанфиз герекди жсен...
 - 18 Мергъематлувал
Регъим багъиш ая!
 - 22 Юбилей
Илимдин куклушрихъди
 - 26 Сагъламвал
*Аялар гъа члехибур хъыз я, анжах
абурухъ тежриба тIлимил ава*
 - 30 Шиират
Фейзудин Нагъиев
 - 33 Чаз кхъизва
Хъчарин къиса
 - 36 Юбилей
«Чан диде, ви зегъметар чаз багъа я...»
 - 40 Тарихдин чин
Дяведин Игит, устад, композитор...
 - 42 Образование
Виридалайни къиметлу шабагъ
 - 46 Марагълу я
Нугъаяр
 - 48 Илим
Вуна арадиз гъайи дуънья...
 - 52 Тахсиркарвилер
Рекъидали хвейи дуствал
 - 56 Хизан
Мягъкем хизандин сир
- POST scriptum**
- 57 Наставники
*«Семантика совести»:
путь Лауры Феталиевой*
 - 60 Бизнес-леди
*«Женщины доказали, что могут
руководить и компаниями, и целыми
странами»*

На обложках:

I – Камила Гамзатова, генеральный директор
РТВК «Дагестан»

III, IV – Фото А. Нурмагомедовой «Последний звонок».

Дагъустан – мергъематлувилин ким

И йисан гатфариз дагъустанви-яр пайгарвилиз, мягкъемвилиз ахтармишиз клан хъана. Гзаф марфар къвана, ятари клвалер ва са хейлин йисара зегъмет члугуна къазанмишай мал-девет тухвана. Гъайиф жедай кар ам хъи, са хейлинбур и залум йикъари неинки клвалеривай, гъаклни багърийривай, мукъвабурувай магърумарна.

И агъвалатда, зурба чуклунрилай гъейри, вири дубня и мусибатдихъ галаз текдиз амукънавай чи халкъдин садвилел ва къегъалвилел гъейран хъанай.

Чухсагъул аварийный клвалах тухузвай къуллугъчийриз, чпин сагъламвилелай, гъатта чандилайни гъил къачуна алакьдай вири куьмекар гунай!

Ихътин бедбахтвал къведа лагъана гъич садани фикирнавачир ва садни гъазур тушир. Гъавилай, заз чиз, са ник ятлани тахсир кутун дубз кар туш. Ша чна авайвал хиве къан: чна гъар са касди вичи хкъгъзава, гъинал клвал эцигда, гъина яшамин жеда, бязи вахтара им хаталу чка тирди чизватлани. Эцигунрин гъич са къайдани хуьн тавуна, тадидаказ хкажнавай дараматрай клвалер къачузва. Жуван къайгъусузвилай чна чархарални,

клмарин къерехрал клвалер эцигзава. Шегъердин гзаф гъавайрин клвалихъ алава яз утагъар эхциг хъийизва, балхунар яргъи ва гъяркъуь хъийизва.

Ша чна и садлагъана къилел атай бедбахтвилин вилик авайвал хиве къан, ша чна гъар сада жуван гафарин ва крарин жавабдарвал хиве къачун.

И агъвалатди Аллагъдин Къанунризни инсанри уьмуьр тухунин Къанунриз клур гайила вири барбатл жедайди тестикъарзава.

Эхиримжи гъафтейра чун инанмиш хъана: халкъарин садвал – им чарчел кхъенвай политикадин къайда туш, им вахтари ахтармишнавай Ватандин бастиян я.

Заз и четин йикъара зи гъвечли макандиз куьмекдин гъил яргъи авур гъар са касдиз чухсагъул лугъуз кланзава. Аферин квез, зи члехи ва чарадакай хабар къадай Россиядин къунши республикайрин агъалияр! Квезни аферин, маса гъукуматра яшамин жезвай дустар!

Дагъустан куьн атунал шад жеда!

Хамис Шамилова,
къилин редактор

Камила
Гъамзатова

МАСТЕРС Н ИХ М

«За коллективдихъ ихтибарна. Ва зун гъалатI хъанач»

Эгер гъвечли члавуз вун «виклеъ, гъар санихъ агакъдай журналист» яз къугъвадайди тиртIа, са члавара вакай сагъ са телеканалдин регъбер жседа. ГъакI тирдакай чаз РГВК-дин генеральный директор Камила Гамзатовадивай чир хъана. Ада мадни лагъана хъи, телевидение рекъиз са чандик ква лугъудай ванер-сесер тапанбур я. Гъар садав хабаррин 500 чешме авай телефон гвай девирда адетдин СМИ-йрихъ гъеле игътияж амазма. Вучиз? Чна теклифзавай суьгъбет кIела, квез вири чир жседа. Ана гъатта фалчийрикайни ихтилат физва.

– *Сифте кылелай гатIунин: Куьне журналиствал вучиз хкъагъайди я?*

– За журналиствал хкъагъайди туш, зи паталай а кар авурбур зи диде-буба я. Заз гъайванрин духтур жез кланзавайди тир. Я тахъайтIа, зи вири дустари хъиз, экономиствилин пеше хкъагъиз. Журналистикадин отделенидиз зун алцуарна ракъурнай. Зун зи диде-бубадихъ галаз икърар хъанвайди тир: зун кьве факультетдик санал экечIа – экономикадин ва филологиядин. Эгер кьве факультетдикни экечIиз алакъайтIа, за сифтегъанди хкъагъда. И месэла залай кьилиз акъудиз алакъна. Амма диде-бубади чи икърар чIурна, фена экономикадин факультетдай зи документар вахчуна.

– *Квез абурукай пис хъел атанай жеди...*

– Адахъни вичин къени терефар авай къван: эгер зун кIвалахдай чкада артух геж хъайитIа, завай лугъуз жезвай: «Куьне заз хкъагъай факультет я ман...»

– *Ихътин дуьшуьшар мукъвал-мукъвал жезвайни?*

– Гъелбетда.

– *Гъикъван гагъ абур и кардал чара авачиз рази жезвай?*

– Ингъе, 25 йисуз!

– *Абуруз квекай журналист хъана вучиз кланзавайди тир?*

– Дидеди зи кхъинар хъсанбур яз гъисабзавай, гъакI язни тир: мектебда зи сочиненияр писбур жезвачир, амма за и кардиз са акъван фикир гузвайди тушир. Мадни, гъвечли члавуз зун дачада «радиостанция» туькIуьрна къугъвадайди тир: мукъвабурувай малуматар кIватIна, ахпа тарциз акъахна, гъанай «эхиримжи хабарар» кIелдай. Зиди гъакIан къугъунар тир, амма дидеди гъа и карда захъ къетIен алакъунар авайди къатIанвай...

– *Куьне журналиствилин сифте камар газетда къачурди яни?*

– Къе хъиз рикIел алама: зи сифте макъала «Дагъустандин панорама» газетдиз акъатнай. Зун фалчийр тир къуд касдин патав фена, абурувай гъардавай чпин чаран-паран кIватIна ва за ахътин фалчийр виляй вегъедай, ахътинбурун чIалахъ тахъун меслятдай макъала кхъена. Са тIимил вахтундилай зун «МК Дагъустанда» газетда кIвалахал акъвазна.

– *Куьне рикI алаз къарагъарзавай месэлаяр гъибур тир?*

– За анжах редакцияди жуваз теклифзавай манайрин макъалаяр кхъизвай. Сифте вахтара силисдиз талукъ макъалаяр кхъизвай. Дагъустанда кьиле физвай къван тахсиркарвилер акурла, зун серсер хъана амукънавай...

– *Тележурналиствилиз фин гъикI рикIел акъалтайди тир?*

– Захъ ахътин мурад авайди тушир. Газетда за винел акъудай темаяр куьтягъ хъайила, заз кIвалахдин чка дегишариз кIан хъана. «ТБС-Магъач-къала» редакцияда кIвалахзавай зи таниш руша чпиз къуллугъчи герекзава лагъайла, зун аниз фена. Газетдин журналиствилей телевиденидин журналиствилеиз кам къачун регъят хъанач. Газетда вуна, макъаладин мана ачух авун патал, чIалан такъатарикай менфят къачузва, телевиденида лагъайтIа, вири шикилралди къалурзава. Кхъинар тIимилбур хъана кIанзава. Са вахт алатайла, зазни и сирерай къил акъудиз чир хъана.

– *«Дагъустан» РГВК-дин кыле акъвазайла, Куьне сифте нубатда гыхътин месэлаяр вилик эцигна?*

– Сифте нубатдин пуд месэла: мажибар хкажун, телетехникадин такъатар цIийи ийин ва идарада ремонтдин кIвалахар кыле тухун.

И пуд месэлани гъализ алакьна залай.

– *Ибур яшайишдин шартIариз талукъ месэлаяр я, бес яратмишдай шартIар гыкI хъана?*

– А рекъай зи умудар ва мурадар коллективдихъ галаз алакъалубур я. Яратмишдай инсанрехъ галаз кIвалахдай чIавуз кар алайди – абуруз шартIар яратмишна, жув къекъечIун я. Герек, абуруз ерилудаказ кIвалахиз манийвал тийин. Эгер бажарагълу

инсанриз кIвалахдай дуьз шартIар яратмишна, «акI ватъ, икI ая» лугъуз, абурун кыилел акъваз тийиз хъайитIа, хъсан нетижаярни жада. Эгер кIвалахдин юдаш патав атана, «ша, чна ихътин са передача ийин» лагъайтIа, за икI жаваб гузва: «Зун рази я, ша гъиле кьан». Гъар са цIийи фикирдик къуьн кутаз гъазур я зун. КIвалахда, гъиле кьуна, дуьз татайтIа – къайгъу туш. Кылинди ам я хъи, ви гъилик кIвалахзавайбуруз чизва: идарадин регъбер ви гъавурда акъадайди, ваз куьмек гудайди, ви ван къведайди я. За жуван коллективдихъ ихтибар авуна, ва зун и кардал пашман хъанач.

– *Агалкъунрал гъайи проектар рикIел а.а.мани?*

– Чахъ ахътин проектар пара хъана, эхиримжибурукай рахайтIа, «Аскердин рикI» тIвар алай проекдикай лагъайтIа жада. Им са шумуд роликдикай ибарат проект я, абура СВО-дин аскеррини медицинадин къуллугъчийри чеб дяведин гъалар авай чкайриз вучиз фейиди ятIа, чеб патал «Ватан» гафунихъ ва ватанпересвилехъ гыхътин метлеб аватIа, гъадакай суьгъбетар ийизва. Абур рикIиз лап таъсирдай ихтилатар я. Чна и проект машгъур авун патал са акъван алахъунар ва харжияр авурди туш, ам вич-вичелай халкъдин арада машгъур хъана. Идалайни гъейри, чи документрал асаслу фильмайрихъ гъамиша тамашачийрин патай игътияж хъайиди я. Къве йис идалай вилик чна «Батюшка» тIвар алаз Дербентда телеф хъайи кешишдикай фильм яратмишнай. Тамашдайбуру ам пара хушдиз къабулнай, Вирироссиядин «СМИтворец» конкурсда ада къвед лагъай чка кьунай.

– *Алай девирда, малуматрин вишералди такъатар, СМИ-йрилай эгечIна блогеррал къведалди, авай девирда телевиденидай и бягъсиниз дурум гуз жедани? Куьне и гъалариз гыхътин къимет гузва?*

– Гъелбетда, телевиденидихъ 15 йис идалай вилик хътин ад, таъсир

амач. Чаз чунни, амай вири СМИ-яр-ни арадай акъатиз, квахъиз са текъин чарадал аламайдакай фадлай лугъуз-вайди я. Амма чал гъеле чан алама! Исятда гъар телефондин трубкада 500-лай гзаф малуматрин чешмеяр авазва, и булвили инсанрин кенеф квадарзава. Сифте кылера вири и кардал рази тир: низ гъи месэла хуш ятла, адавай килигиз, чириз, суалриз жавабар жагъизвай. Амма малуматрин къадар къвез-къвез а къадар хъана хъи, гзафбур са секин, архайин арадихъ цигел жез гатлунна! Ихтибар ийиз жедай хътин малуматрин чешмейрихъ къекъвез гатлунна. Гъа ихътин чешме адетдин СМИ-яр я. Чи агалкъунрин ва чи лазимвилдин де-режа къалурзавай са делил ава: ам чаз рекламади гузвай къазанжияр я. Йис-йисандавай а къазанжияр артух жезва. Карчийри чпин рекламаяр телевиденидиз гваз къвезва, вучиз лагъайтла, абуруз аквазва, телевиденидиз килигзавайбурун къадар пара я. Фейи йисуз информацидинни печатдин Агентстводи соцопрос кыле тухвана, яни республикадин агъалийриз талукъ суалар гана. Жаваб ихътинди хъана: агъалийрин 63 процент «Дагъустан» РГВК-дин гунугриз тамашава.

– *Са пуд йисалай телевидение Квез гыхътинди яз аквазва?*

– Еке такъатар харж ийиз гъазурдай члехи программайрилай чун исятда суьгъбетрал элячлава. Тамашзавайбурузни гъа и жанр артух хуш я. Ихтилат ийизвайбуруз килигизни жезва, яб гузни.

– *Закай рахайтла, сада-садаз куьтягъ тежедай суалар гузвайбур ву-жар ятла кыл акъат тийиз амуьк-дай вахтарни жезва.*

– Гъаклъатлани, интервьюдин жанрдиз артух майил ийизва ва ада реклама гъызвай карчийрни желб ийизва.

– *Журналист жез кляндайбуруз Куьне гыхътин меслят гудай?*

– Гъи кеспида хъайитлани, гъа жигъетдай журналистикадани, къилинди инсандиз вичин клвалахди

лезет гун я. Эгер ваз кеспидикай хуш авачтла, ам гадарна кланда, ваз адакай са хийирни жедач. Кылинди – клвалахал къвез, жува ийизвай карди ваз лезет гун я. Телевиденида анжах чеб и пешедал ашукъбуру клвалахзавайди я, масадбурувай ина дурум гуз жезвайди туш.

– *Эхирдай мад са суал гуз кланзава. Квез чиз, дирибаш дишегъли гыхътиндаз лугъуз жеда?*

– Завай сад лугъуз жеда: вичиз дирибашди лугъузвай са дишегълидин мурадни гъвечли члавуз вич ахътинди хъун тушир. Уьмуьрди гъахътинди хъуниз мажбур ийизва. Заз гъвечли члавуз клвалин кайвани жез, веледриз тербия гуз кландай. Амма уьмуьрди заз ахътин мумкинвал ганач. Аялар гъвечли члавуз зун пуд чкада клвалах авуниз мажбур хъана. Гъилел ю вацра авай хва алаз, зун клвалахдив эгечл хъувурди я. Ам чара дишегълидин гъилел таз кланзавайвилай ваъ, хизандиз рузи къазанмишна кланзавайвилай. Заз маса чара авачир. Заз кландай хъи зайиф, зериф дишегъли жез. Амма шартлари заз а мумкинвал ганач. Заз чиз, амай вири дирибаш дишегълиярни гъа икл арадиз къвезвайбур я.

*Суьгъбет авурди
Руслан Бакидов я*

Пати
Рамазанова

Рахух, заз вун аквада...

Пати Къазихановна Рамазановади Кеферпатан Кавказдин институтдин (ВГУЮ) гуманитар дисциплинайрин кафедрадин зеведиш яз, маъгървилелди рахадай, яни ораторвилин, алакьунар галатун тийижеиз Дагъустанда таблигъ ийизва. И мукьвара ада и рекъый вичин хуси курсни кардик кутунва. Адавай гуьрчегдиз, таъсирлудаказ рахаз чирунин тарсар политикрини, юристрини, карчийрини, гьакӀ регъувал авачиз, азаддиз рахаз чириз кландай маса, адетдин инсанрини къачузва.

– *Куь рикӀел и кар мус атайди я?*

– Лугьун хьи, зи бахтунни гъана: за Дагъустандин гьукуматдин университетдин филологиядин факультетда хъсан чирвилер къачурди я. ГьакӀ «чаз ана лекцияр клелзавай» лугьун тӀимил я, ана чи вилик акъвазна рахазвайбур вини дережадин устадвал авай алимар тир: Лира Ивановна Горбанёва, Ума Садикъовна Агъмедова, Николай Алексеевич Горбанёв. За къетӀидаказ лугьун хьи: зун, пешекар, патал гаф лугьунин тегъердихъ зурба метлеб авайди я, ам гъар са пешедин сифте нубатдин бине, диб я.

И месӀладив лап рикӀивай зун жува юстициядин Вирироссиядин гьукуматдин университетдик акатзавай Кеферпатан Кавказдин институтда кӀвалахдай чӀавуз эгечӀайди я. И макъала клелдайбуру са суал гун мумкин я: «Юристар авай институтда филологди вуч ийида?»

– *Жувал абур ашукъ ийидани?*

– (Хъуьрена) Амни жедай кар я. Амма сифте нубатда абур вуна лугъузвай гафунал ашукъ авуна кланда – гафунин сир ачухарна, гафунин къуват къалурна, яб акалзавайбур «суьгъурда» тун патал лазим тир сирер ачухна кланда.

– *Заз малум тирвал, Куьне жуван вузда ораторвилин алакьунрин конкурс рикӀел гъана ва ам кылени тухвана. Ам «Инсан ва ихтияр» гунугда ТВ-дайни къалурнай.*

– Дуьз я. Эвел кыляй акъажунар вуздин сергъятда кыле физвай, амма а чӀавуз чи регъбер тир Багъавдин Мегъамедович Мегъамедова и акъажунар региондин майданра кыле тухун теклифна, гьакӀ хьунни авуна. Исятда чна жегъилар акъажунриз гъазурзава, абур Ростовда кыле фида.

Чи гилан директор, вуздин хъсан адетар давамарзавай, Дагъустанда ихтияррин рекъый чирвилер виликди тухузвай Гьуьсейн Багъавдиновича гъар са карда гъам заз, гъам студентриз вири патарихъай куьмекар гузва. Сифте яз кыле тухвай «суддин турнир» рикӀелай алат тийидайди хъанай – пара студентриз ахътин акъажунра иштирак ийиз клан хъанай.

– *Ана иштирак аевурбурукай гележега тӀвар-ван авай юристар хъанани?*

– Зи рикӀел жаван руш Лугуева Саида алама, за ам халкъарин арада кыле фейи акъажунриз гъазурнавайди тир. А чӀавуз ам виридалайни хъсан, гъалибвал къачур пуд жегъилдикай сад хъанай. Къе Дагъустандани, адалай къецияни машгъур блогер, «Финансрин рекъый азадвал» школа тешкил авур Саидадин рикӀел вич сифте яз гьикӀ «раханайтӀа» ва виридаз вичин ван гьикӀ хъанайтӀа алама.

– *Заз чидайвал, Куьн республикадин студентрин арада фасагъатдаказ клелдайбурун конкурсдин тешкилатчини я.*

– Эхъ, чна ам РД-дин культурадин министерстводихъ ва Поэзиядин театрдахъ галаз санал кыле тухузва. Ида поэзия машгъур ийиз, литературадин ирсиниз гъуьрмет авуниз, гъакъни хуш авай гъар садаз вичин алакьунар райж ийиз куьмек гузва.

– *Университетда Квез «риторика» предметдай тарсар гузвайни?*

– Гъайиф хьи, ваъ (Пати Къазихановнади 1995–2000 йисара клелайди я.- А.Б.). Чи уьлкведа и предмет геждадди къадагъадик квайди тир, ам анжах махсус ксари – политикадин рекъай гъазурзавай пешекарри чирзавайди тир.

– *Ораторвилдин алакьунрин конкурсар тешилдай гъевес Квек студентрихъ галаз кьвалах авуни кутурди тирни?*

Преподавателдин кеспиди зи уьмуьрдин везин, къайда тешилайди я. Зун датлана жегъилрихъ галаз рафтарвиле ава: абуру вуч лугъузватла, абур гъикъ рахазватла аквазва, ван жезва. Куь суалдиз за ихътин жаваб гуда: жуван хсуси проект за гзаф студентрин тлалабуналди ва гъакъни зи виликан кьвалахдикай хабардар тир чирхчиррин теклифдалди арадиз гъайиди тир.

– *И кар гъиле кьун патал Куьне квез алава чирвилер къачурди яни?*

– Гъелбетда. Ара физ жуван алакьунрал шаклу жез акур зун гъавурда авай: виликди камар къачуна кланда! Зи кьвенкьвен агалкьун – жуван «яру диплом» тир. Заз ам чи уьлкведа машгъурди тир «Пачагъ рахана» тлвар алай, ораторвилдин искусстводин Школа акъалтларайла гайиди тир.

– *Куь курсунин майданра Куьне кьвалах гъикъ тешиклинава?*

– За жуван тарсар Махачкъалада «Чирвилерин кьвале» тухузва. Программ са вацран муьгълетдинди я. За ам акъ туькьурнава хьи, герек, «илим» тлимил, гъакъикъи кьвалах, месела, нефесдин, артикуляцидин жигъетдай, гзаф жен – ида ван ачухиз, регъуьвал квадриз куьмек гузва. Инсанрин вилик рахуниз мажбур хъайила, герек, инсанди вич азаддиз, кьулайдиз гьисс ийин.

За гзафни-гзаф къадардикай ваъ, еридикай фикирзавайди я, гъавилай за са дестедиз анжах ю кас я кьватлзавайди. Саналди кыле тухузвай чи мярекатар лап итижлудаказ кыле физва. Гъакъни, саналди рахадайла, кьвалахдайла, инсанар сад-садахъ галаз артух ачух, ихтибарлу хьун адет я, вучиз лагъайтла, вун рахадайла, ваз яб гудайди ва ваз жаваб гудайди ава.

Курс акъалт хъайила, жувавай тарсар къачурбур гъикъ дегиш хъан-

ватла, абур чпин алакьунрихъ артух агъунвайбур, абурун рахунар «викле-гъбур» хъанвайди акун заз хуш я. Гьаклни чна жуван рахунрин винел гуьзчивалийизни чирзава. Эгер сифте кылерай бязибуруз чпин ванцихъ аппаратурадай яб акал хъийиз хуш туширтла, эхир кыляй абуру чпин ванцихъ ашкыдалди яб акалзавай ва камерадин вилик рахаз гъазур тир. Гьакл ятлани, за абуруз и агалкьунрал акъваз тавун, селигъалу хъун, жуван винел клвалах давамарун меслятзава. Курс акьалтларун – им жуван винел клвалах акъвазарун лагъай члал туш.

Гьаклни за соцсетрани меслятар гузва.

– *Куьне рахадайла инсанди вич регъуз-кичлез гьисс авуникай лагъанай. Идан бинеда вуч ава?*

– Адет яз, идахъ гьар жуьредин себебар ава. Чун вири аялар хъайиди я. Амма гьар аялдик «Вавай вири алакьда!» лугъуз, члехибуру руьгъ кутадай дуьшуьшар гьамиша жезвайди туш. Акси яз: «Вун анихъ къекъечл, кисна ацукъ, ам вавай жедай кар туш!» – адет яз, бязи аялриз ихътин гафарни ван жезвайди я.

За жувавай тарсар къачузвайбуруз дегъ девирдин машгъур оратор Демосфенакай ихтилатар ийизвайди я. Ам гъевчли члавалай галклиз ва мецелай рахадайди, вичин рахуникай пара регъувилер ийидайди тир. Амма и крари адаз машгъур оратор жез манийвал авунач, акси яз, Грециядин душманар тир македонвийриз ам пис дакландай ва адан рахунрикай абуруз пис кичледай. Демосфенан алакьунрин бинеда суьгъур тушир авайди, анжах – къастунал клевивал, уьмуьрда вичин хиве авай жавабдарвал гьиссун ва вичин ватан тир Афинадиз азадвал клан хъун тир.

– *Ихътин къастунал клевивилин мисал Куьне тарсар гузвайбурун арада гъайиди яни?*

– Колледжда зи студентрикай са руш галклиз рахадай. За, адахъ галаз клвалахдай члавуз, адавай фад-фад жумлаяр тикрардай къайдадикай

менфят къачунач, адет яз, им за риторикадай тарс гудайла ишлемишзавай асул къайда тир. За рушахъ галаз маса сятера кылди клвалахзавай, вучиз лагъайтла, ам пара регъуь кас тир. Бирдан рушаз чи ораторвилин курсаризни къевез клан хъана. Зун шаклуни хъанай, вучиз лагъайтла дуьшуьш са тлимил четинвилер галайди тир. Амма руш къастунал клевиди хъана, чна нефес къачудай упражненийрикай менфят къачуз хъана, са вахтундилай рушани гъа фад-фад лугъудай жумлаяр тикрариз хъана. Рахадайла мез галклуникай ам михъиз азад хъаначтлани, руш виклегъдиз, лап тлимил галклиз рахазвай.

– *Куь тарсарин программалин къетменвал куькай ибарат я?*

– Зун жува тарсар гузвайбур ктабар клелунал желб ийиз алахънава. Гьакл жув-жувахъ агъунваз рахун, ораторвилин сирер ишлемишиз чир хъун тлимил я. Заз абуру художественный литература клелна кланзава, и карди абуруз гафар пара чир хъунал гъизва, рахунин тавар жуьреба-жуьребур ийиз куьмек гузва. Эгер куьне ван алаз клелиз хъайитла, ихътин ерияр мадни артух жеда. Ихътин алакьуни квез уьмуьрдин, дуьньядин гьаларин, квехъ галаз рахазвайдан гъавурда дуьз акъаз чирда.

– *Ораторвилин алакьунар анжах са гьихътин ятлани везифаяр, къул-лугъар кыле тухузвайбруз лазимбур яни?*

– Ваъ, гьелбетда. Кичлевал, регъувал авачиз, иердиз рахаз-дуьклуьз, жуван фикир дуьз раиж ийиз чир хъуни гьар садаз инсанрин арада вичин рафтарвал къениди, клвалахда, гьакл адетдин яшайишдани шартлар къулайбур ийида.

«Дагъустандин дишегъли» журнал клелзавай дишегълийриз лугъун за: жуван алакьунарни мумкинвилер далдадик кутамир. За квез гаф гузва – рахух!

Аида Бабаева

Николай Тихонов

Дагъларин аялар

Алай йисуз Россиядин машгъур шаир, прозаик ва публицист Николай Тихонован 130 йис къейда. Николай Семёнович са шумудра Дагъустандиз атанай, ам дагъларин уьлкведин тиебиатдал ва инин инсанрал гъейран жедай. Алатай асирдин 30-йисарин эвел кыляй, нубатдин сеферда чи республикадиз атайла, ам Дагъустандин партиядин ва гъукуматдин деятель, вичиз гзаф гъурмет ийизвай кас Ибрагъим Магъмудовахъ, адан паб Аминатахъ ва абурун 11 йиса авай руш Резедадихъ галаз таниш хъанай.

Са къадар вахт алатайла, дяве башламиш жедалди, Резеда Къарабудахкент райондин Доргели хуьрай тир военный врач Абусаид Исаеваз гъуьлуьз фена ва Ленинграддин областдиз куьч хъана. Ина адан гъуьлуьз десантдин бригадада къуллугъзавай.

Резеда ва Николай Семёнович 1942- йисуз блокада авай Ленинградда мад сеферда чеб-чпел гьалтда. Гъа и йисуз Резедадин гъуьлуьз Советрин Союздин Игит лагъай тивар гуда, къейидалай кьулухъ.

Н.Тихонова Исаеврин хизандиз «Дагъларин аялар» тивар алай очерк бахшнай. Ам писателдин «Ленинграддин гыкаяяр» киваталда чапнава.

«Ленинградда блокададин вахт тир, кьуьд. Куьчейра живедин кьакьан маргьалар авай, ханвай дакларрай кьайи гару квализ жив гьизвай, квалеле псисди гум ийизвай. И арада рак ахъайна квализ кьакьан буйдин кьумрал руш гьахьна. Ам Резеда тир.

– Квез вири гьа дагълара хьиз я, – лагьана ада, – кьецеел кьуьд, ина псис, гум, кавал ва кьай. – Ам хъуьрена. – Дуьз лагьайтла, исятда виринра меькизва.

–Резеда, куьне Ленинградда вуч ийизва, куьн иниз гьикл акъатна? – мягьтел хьана хабар кьуна за.

–За ина клелзавай, гила госпиталда клвалахзава. Жувавай жедай куьмек гузва. Чи хизан вири дяведа ава. Ити-мар фронтда ава. Зунни диде саки ичли квалера яшамиш жезва, ана авайбур вири куьч хьана.

– Квез, кьибле патан дишегьлидиз, ихьтин хъуьтлер эхиз четин тушни?

– Исятда «четин я» лугьудай гаф лагьа виже кьведач. Исятда вирида клвалахна ва вири эхна кланда. Амма куь патав атуниин себеб вуч ятла чидани? Чи подъезддин рак агализ жезвач, гьаятдин жугьунни куклар хьанва. Гьаятдин кьаршида гараж ва бензин авай бак ава. Квез чизва хьи, вуч клантлани хьун мумкин я. Мукьвара ракетар аватдайла чазни аьунай. За фикирзавайвал, и кардин патахъай са кьарар кьабулна кланда.

– Са кьарар кьабулна кланда, – лагьана за, – заз клеви кьилихдин дагъви дишегьли чир жезва. Амма куьн вучиз военныйрин клвале яшамиш жезва?

–Зи гьуьл фронтда ава, ам военный духтур я.

–Гьикл! Вун гьуьлуьз фенани? Гзаф вахт яни?

–Ваъ, – лагьана ада, утанмиш хьана, – са тлимил вахт я. Зи гьуьл неинки духтур, гьакл парашютистни я. Ада

парашютистрихъ галаз хкадарзава ва абур сагъарзава. Им лап хъсан я, тушни? Адавай абур дяведин женгера авайла, кьвал-къвала аваз, куьмек гуз жеда. Адаз значокни ава. Ада пудкъанни цлуд сеферда парашютдай хкадарнава.

– Ви гьуьл кьегьал гада я! Ам дагъви яни?

– Эхъ, чи патарай я, дагъви ва дистрибаш кас я. Чи хизанда зайифбур авач, вири кьегьалар я. Алай вахтунда зи гьуьл гьина аватла, заз чидач. Амма ам клвалах авачиз амукьдач.

Чун геждалди умуми танишрикай, дустарикай, дагъларикай раханай, ахпа ам Ленинграддин мурклади кьунвай куьчедиз хъфенай.

Гуьгьуьнлай заз ам кьериз-цларуз аьунай, заз адан четин уьмуьрдикай чир хьанай. Шегьерда я экв, я яд, я кларасар авачир.

Резедади югъ-йиф клвалахзавай. Йифен дежурствайри ва четин клвалахди ам гьелекарнавай, амма адаз Ленинграддай хъфиз кланзавачир. Инин инсафсуз аязри гьатта абурухъ вердиш касни агажарзавай, амма ада лугьузвай: «Зун виклегьди я, фронтда авайбуруз генани четинзава».

Ада зарафатардай ва руьгьдин мягкемвал хуьдай, амма адаз гзаф четинзавайди аквазвай. Ам яхун хьанвай. Адан чин атлугъайди хьанвай, анжах члехи ва чулав вилери гьа виликдай хьиз нур гузмай.

Ада ара физ чи шегьердиз хквезвай кагъазрикай лугьузвай. Кагъазра Буйнакскда емишар ва май-ваяр кьадарсуз гзаф хьанвайдакай ва абур гьиниз ийидатла чизвачирдакай кхьенвай. Садрани тахъай хьтин бегьер хьанвай и йисуз. Адаз Дагъустандиз хъша лугьузвай. Ина дяведиз физвай итимриз виридалайни хъсан яракъ ва балклан гана рекье твазвай.

Резедадиз гъуьлелай фадлай са хабарни атанвачир. Ам гъа дяве гатлунай сифте йикъалай женгина авай, ам халис женгчи тир. Адаз ял ягъун чидачир. Адаз я кагъаз кхъидай вахт-ни авачир.

Фронтда лал гъава авай, ара физ и секинвал къве патахъайни къиле физвай артиллериядин ягъунри члурзавай. Зун юлдашдихъ галаз майдин ракъини чими авунвай чуьлда ацукънавай. Чалай агъадай вир алай, ада гимишди хъиз цларцлар гузвай. Гъавада верхъи ва шамагъаждин тарарин нияр гъатнавай. Кул-кусрал чепелукъар элкъевезвай. Цийи газетар хкана. Чун секин хъанвай, вучиз лагъайтла къведани клелиз гатлунна.

Садлагъана юлдашди лагъана:

– Им халис духтур я! Духтурни я, парашютистни! Дагъвини! Парашютадай хкадарна ва парашютистрихъ галаз женгинизни фена...

– Гъик!? – гъарайна за. – Ам Резедадин гъуьл я!

– Акъваз, – лагъана юлдашди, – пара итижлу я. Адал хер хъанвай, ам вич-вичел хтайла, залан хер хъанвайтлани, ада вичин женгинин юлдашриз операцияр авун давамарна. Аферин адаз...

– Яргъияр ийимир, – лагъана за, – ахпа вуч хъана?

– Яваш, за клелзава, – давамарна юлдашди. – Ам халис игит я!

Яб це: вичяй иви физватлани, ада сад-садан гуьгъуьналлаз ругуд касдиз операция авунва. И арада духтурдин патав адан дуст гъизва. Ада вичин дустуниз эгер хер-къац хъайитла, вичи адаз куьмек гуда лагъана гаф ганвай. Ада вичин эхиримжи къуватар кватна ва лагъана: «Зи гъилик зурзун акатдач, за ваз гаф ганай, играми дуст!» Ада операция авуна... – инал юлдаш акъваз хъана, уфт аладарна ва газет зав вугана.: – Жува клел...

Ва за клелна: «Адан беден гзаф зайиф хъанвай. Адан гъиле авай алат аватна, ам галтад хъана ва ярх хъана, ада нефес члугазмачир. Вичин чандилай гъил къачур игит духтурди и юкъуз ирид уьмуьр къутармишна...»

Мад за клел хъувуначир. За газет кърехдив эцигна. Кесиб Резеда! И юкъуз зи фикирар элкъевез Резедадал хквезвай. За, шегъердиз хтанамазди, ам жагъурун къетна.

Чехи ичли квалли зун лал къенвай секинвиллиди къаршиламишна. Ханвай даklarар ичли майдандиз килигзавай. Квалле касни авачир. Са

къаравулди лагъайвал, ина яшамиш жезвай эхиримжи кве дишегъли хъфена са хейлин вахт алатнава. Резедадик къалабулук кутазвай гараждай машинар экъечлазай. Амма ам амачир.

Зун, фикиррик акатна, куъчедай физвай. Квализ хъфейла, заз са хейлин куъгъне кагъазар акуна. Абурун арада Резедадин кагъазни авай.

Ада Дагъустандиз хъфидай рекъе чеб – вични диде – ялягъун патал къабулай бицли шегъердикай, а рекъикай кхъенвай. «За акъван дамахзава хъи, вири дуъньяда чи уълкве чарадакай хабар къадай, адан къайгъударвал ийидайди я».

Заз адан патахъай шад хъанай, ам хайи ватандиз хъфена. Амма ада вичин гъуълуккай са гафни кхъенвачир. Яраб адаз хабар авач жал, я тахъайтла, ада вичин дерт риклин деринра кучудна жал? Ва вучиз и руъгъдиз уъткъем дишегъли Ленинграддай хъфена?

За мад сеферда газет ахъайна ва дагъви духтур Абусаид Исаеван къагъриманвили кыникъ клел хъувуна. Заз анай эвелдай за фикир тагай ва я клелиз агакъ тавур ихътин цларар акуна.

Абусаидал хер хъана санитаррин юкъва авайла, ада вичин папакай, ам Ленинградда авайдакай ва чпиз мукъвара хва жадайдакай лагъанай.

Клеви къилихдин ва милайим Резеда! Ада заз и кардикай лагъаначир. Ам хайи макандиз, дагълариз хъфенвай. Гъана аял хана, гъвечли дагъви тербияламишдаивал. Якъин, хвани диде хътин виклегъ ва буба хътин игит жада.

Къуй Дагъустандин руъгъдиз виклегъ, михъи рикл авай, къагъриман рухварни рушар сагърай!

Гъазурайди Алав Алиев я

Сабина
Гъуьсейнова

Инсанриз герекди жен...

Профессор Сабина Плагировна Гьусейновадин фикирдалди, илимда агал-кьунрихъ тек са вичин хилэй ваъ, маса мукьвалбур тир ва алай аямдин илимрайни чирвилер къачудай члавуз агакъзавайди я. Гьелбетда, ам ихъ-тин фикирдал атуник адан вичин бубадин пайни ква. Несигъатчи, руьгъ-диз мукьва инсан, вич халис алим тир и касди вичин руш дерин чирвилер, къастунал клеивал, гегъени чирвилер тлалабдай патахъди рекъе туна.

Хизан

Чна вичикай ихтилат ийизвай дишегьлидин буба, Плагир Сай-дулагьович Гьусейнов, дуьньяда тлвар-ван авай алим тир. Яхулрин са гъвечлиди тир Щара хуьре хайи адакай Дагъустандин медицинадин тлвар авай векил, медицинадин илимрин доктор, профессор, инсандин анатомиядин кафедрадин зеве-диш, стоматологиядин факультетдин декан хъана.

Дидеди, ДГУ-дин химиядинни биологиядин факультет акьалтларай Рукъижат Мамаевнади, вичин уьмуьр вири хизандиз бахш авуна.

Сабина Плагировнади риклел хкизвайвал, хизанда гъамиша медицинадиз иллаки кьетлен гьуьрмет авайди тир.

– Залай члехи кьве стхадини, Са-гьйба ва Сабира, – суьгьбет ийизва Сабина Плагировнади, – мектеб кьизилдин медалар гваз акьалтларна, са тлимил вахтундилай абур гилан девирдин стоматологиядин рекъай кар алай пешекарар хъана. Гъа буба хъиз, абурни медицинадин илимдал ашукьбур хъана. Зазни илимдин май-данар суьгьурдинбур, амма мурад-рихъ агакъардайбур хъиз тир, амма са кар авай: мурад-рихъ агакъун патал акъваз тийиз, галат тийиз зегьмет члугуна кланда. Зани, зи хизанда адет хъанвайвал, мектеб кьизилдин ме-дал гваз куьтягъна. Чи клвале авачир

жуьредин ктабар авачир: илимдин-бур, художественный литература. Чи клвалин патав ктабар маса гудай туь-квен гвай, мектебдай хкведай рекъе за анай нубатдин ктаб маса къачуна, хтана ам клелиз ацукьдай. Литерату-радални урус члалал зи иллаки пара рикл алай. Класда зи сочиненияр виридалайни хъсанбур яз акъатна, призриз лайихлу жедайди тир.

Инсандин анатомия ...

Сабинади бубадин ихтилатриз яб гудай, ада гьикл клвалахзаватла, инсандин анатомиядин жигъетдай илимдин ахтармишунриз гьикъван вахтар серф ийиззаватла, а чирвилери-кай вичин кеспида илимдин цлийи-вилерикай гьикл менфят къачузаватла, клигзавай.

– Адаз вичин студентрив гележег-дин илимдин дережайрай эгечлун хуш тир, – лугъузва Сабина Плагировнади. – Адаз илимдин чирвиле-рихъ ялдай студентар хуш тир. Адан гъилик кандидатвилин, докторви-лин диссертацияр хвейи студентри илимда цлийи рекъер жагъурзавай чпин муаллимдиз пара гьуьрмет ийидай.

Къизилдин медаль гвай Саби-на ДГМУ-дин лечебный факультет-дик экечлна, мадни гъа хизанда адет тирвал, ам яру диплом гваз акьал-тларна. Адан мурад акушер-гинеко-лог хъун тир, и рекъай интернату-

рада зегъметни члугуна. Са шумуд йисуз оперативный гинекологиядин отделенида кIвалахна. Хизанни, кве аялни аваз, кIвалахдихъ галаз санал йифен дежурствойрани хъана.

– Жувавай вири жуьредин четин-вилериз таб гуз жедайди рикI алай бубадиз къалуриз кIанзавай аз.

Илимда рехъ...

Са чIавалай Сабина Тагировнадин рикел педагогвили кеспидал ва дериндай илимдал машгъул хъун акъалтна.

– Заз буба вичи дуьньядин пара чкайра кIелай лекцийриз, докладриз ва илимдин конференцийриз гьикI гъазур жезватIа аквазвай. Зазни илимдин рекъий машгъурди жез кIан хъана. 2003-йисуз зун Дагмедакадемиядин инсандин анатомиядин кафедради атана. Кафедради иллаки фикир гузвай тема инсандин цIумаруфрин кIурулуш дериндай ахтармишуникай ибарат тир. Зи диссертациядин тема им тир: «Хукадин чкалра балтнеологиядин таъсирдик

арадиз кIевезвай цIумаруфрин кIурулуш». И месэладин винел кIвалах авунин нетижада за докторвили диссертация хвена.

Къетлендиз кIейд ийин хьи, кандидатвили диссертация жегьил алимди Москвада, вири дуьньяда машгъур анатом-алим Михаил Сапинан гIилик, докторвили диссертация илимдин школа дурумлуди тир Саратовда хвенай. И вири йисара ада, илимда кIвалах ийиз, гзаф къадар Россиядин, къецепатан улквейрин илимдин журналра илимдин макъалаяр чап ийиз хъана.

Сабина Тагировна Гьуьсейнова, илимрин доктор, кIелунин ва методикадин ктабрин автор, инсандин анатомиядин кафедрадин зеведиш, А. А. Къадирован тIварцIихъ галай ЧГУ-дин диссертацийрин советдин член, анатомиядин, гистологрин ва эмбриологрин илимдин Советдин Дагъустандин отделенидин председатель я. Ада ругуд вишелей виниз илимдин макъалаяр чап авунва.

2013-йисалай адал стоматологиядин (гуьгъуьнлай вичикай лечебный

факультет хъайи), факультетдин де-кандин заместителвилин везифаяр ихтибарнава.

– Важиблуди ам я хъи, – лугъузва Сабина Пагъириовнади, – гъакъикъи мукъуфрай чирвилер гунихъ галаз сад хъиз теориядин кваллахни кыле тухвана кланда, герек, вузди студентдикай неинки пешекар, гъакъи марифатлу, къанажагълу инсанни хкуддаивал.

Гъуьжет алачир гъакъикъат...

Алай девирдин студентрикай рахадайла, Сабина Пагъириовнади лугъузва хъи, къенин студентар алатай девирин студентрилай лап тафаватлубур я. Жегъилрин кенеф какадарнава, жегъилриз талукъди тир сиясат гъавурда такъадайди хъанва. Студент дагъвийрин къанунриз, адетриз клевелай вафалубур хъун лазим я: вичивай вич хуьз жедайбур, сабурлубур, жуван ватандал рикъ алайбур, члехибуроз гъуьрмет ийидайбур, жуван квал-хизан къайдада аваз кыле тухуз чидайбур хъун лазим я.

– Гъа ихътин крарикай зи бубани гъамиша рахадайди тир, жуван уьлкведиз вафалу ватандаш хъун герек тирдакай, ватан, дувулар авачир, тарих авачир сад хъун нагъакъан кар тирдакай ихтилатар ийидай.

Студентрихъ галаз ачухдиз, рикълай-рикълиз суьгъбетар авунихъ еке важиблувал ава, – лугъузва Сабина Пагъириовнади.

– Заз аквазва, ихътин рафтарвилер зи студентриз хуш я. Бязи члавара абур теспача жезва, уьмуьрда чпин чка гъим ятла кыил акъат тийиз амукъзава. Бязи члавара абур чпин хайи багърийрихъ галаз сих алакъада, рафтарвилера авачизни амукъзава: абурун члехибурун мурад веледди хъсан чирвилер къачуна, абурукай кар алакъдай пешекар хкату жезва. Гъа са члавуз абурун фикирдиз жегъил инсан яшайишдин, и муракаб девирда куьмек жедай меслятрихъ муьгътеж тирди къвезвач.

Заз зи бубадивай гъихътин тарсар жагъанатла, за жуван студентризни гъа ихътин тарсар ва меслятар гузва. Исламдин къанунрикай ихтилатар ийизва, зайифбуруз, агъвал агъуьзбуруз куьмекар гун – Аллагъдиз хуш жедай, сувабдин крар тирдакай лугъузва.

Эхиримжи гаф

Хизандикай ихтилат ийидай члавуз, ада вичин рикъле авайдакай, акакъ тавур хиялрикайни лугъузва. «Зи рикъле алама, чна хизанда вирида санал ихътин крарикай хиялар ийидай: бубади цуькверин еке клунчъни гъаз зи гъвечли хва Агъмад мектебдиз рекъе твада, зи члехи хва Вагъабан мехъерик къуьлерда, зи руш гъуьлуьз гуда... Амма ам а мурадрихъ агакънач... Амма зи аялар чеб халис инсанар яз члехи жезва, члехи-бубадин чиниз яр къведай кваллахар абурай акъатнач. Хва Вагъаб, РФ-дин Гьукматдин къавалав гъай финансрин университет акъалтарна, Москвада яшамаш жезва, ада Федеральный казначейство кваллахзава. Руша, Патимата, лечебный факультетда клелзава. Вичин хуси клиника кардик кутуна, адал члехи-бубадин твар эцигиз кланзава. Гъвечли Агъмада мектебда клелзама. Заз аян я, адани Гъуьсейноврин ирс давамарда, амни илимдал машгъул жеда.

Гележегдикай ихтилат ийидайла, Сабина Пагъириовнади хиве къазва: кафедрадин зеведиш яз, обществодиз талукъ крарал машгъул яз, ада вичин хиве къвери несилрин, вичин студентрин – уьмуьрдин ери хъсанарун чпин кылин макъсад жедай, инсанриз лазим жедай духтуррин – гъакъиндай жавабдарвал авайди датлана гъиссезава.

Айшат Тажудинова

Сидрат
Алибегова

Регьим багъиш ая!

Дагъустандин гъар са пипле чпин уьмуьр камаллувилин ва патав гвай инсанар клан хъунин чешне жезвай инсанар яшамини жезва. Абурун арада ахътинбурни ава хъи, чпин регьимлувили неинки хсуси клвале, гъаклни пара маса инсанрин риклерани экв куьклуьрзава. Сидрат Алибегова гъа ихътин инсанрикай сад я. Ам гъуьрметлу педагог, «Альтаир» центрандин методист ва пуд аялдин диде я. Мадни ам регьимлу инсан я, адан уьмуьр – им чарадаз куьмек гунин ва къайгъударвал члугунин даим чешне я. Адахъ галаз гуьруьшмин хъун – асирфалди вичел дамахзавай Дагъустандин руьгъдиз мукъва хъун я.

Ам зи вилик ацукънава. Адаз килигайла акI жеда хъи, гуя ам зайиф, къуватсуз дишегъли я. Амма ам вичин кIвалахдикай, уьмуьрдикай, «Регьим багъиш ая, Дагъустан» тIвар алай гуьгъуьллуьрин дестедикай рахаз эгечIнамазди, вун гъавурда акъазва: ви вилик виклегъ дишегъли ква. Ам вири крарив агакъзава: аялар чIехи ийиз, чирвилер агакъариз, четин гъалда авайбуруз куьмекдин гъил яргъи ийиз. Гъа са вахтунда ам халис дишегъли язни амукъзава.

Сидрат бицIи хуьре Батлаичда дидедиз хъана, ина уьмуьр тIебиатдихъ галаз сад хъиз физва, ина гъахълувилиз ва зегъмет члугуниз еке къимет гузва ва къадир ава. Гъа ина, зурба дагъларин арада, ада уьмуьрдин асул тарс къабулна: са кар гъиле къунани – эхирдал къван твах, гаф гана ни – кылиз акъуд, жуван гаф хуьх! «Дагълара гъа икI чирзава», – лугъузва ада. И тарс адан уьмуьрдин рехъ тайинарай компас хъана.

Педагогика Сидратаз вири уьмуьр я. «Заз аялар пара кланда», – рикIин сидкъидай лугъузва ада. И гафарин къулухъ образованидиз бахшнавай 25 йис гала, абурукай 18 йисуз ада «Альтаир» центрада кIвалахна. Ада туриствилин кружокрилаи гатIун-

най, исятда ада къегъалвилин тарсар тухузва, игитрихъ ва СВО-дин иштиракчийрихъ галаз гуьруьшар гъазурзава, слетар ва конференцияр тешкил ийизва. Амма виридалайни кылинди – ада аялрин риклера экв куьклуьрзава, абуруз жуван тарихдин, хайи чилин ва медениятдин къадир жез чирзава.

«Аялдиз вичин хайи макан чир хъана кланда, – инанмиш я Сидрат. Туризм – им гъаклан сиягъатар туш, им гъакъикъи уьмуьрдин мектеб я». Ада гадайриз епиниз клеви алкъаяр ягъиз, тийижир чкада вич тухудай къайдаяр, тади куьмек гуз, жавабдар ва гъахъвал гвай инсанар жез чирзава. Ада абуруз яшамини жез чирзава.

Амма гъар са виклегъ касдин къулухъ адаз къуват гузвай кас гала. Сидратаз ихътин кас вичин гъуьл хъана. «Завай ам галачиз и крар ийиз алакьдачир, – лугъузва ада гъуьрметдивди. – Ам умуд кутаз жедай, михъи рикI авай кас я. Ада гъам гафунал, гъам кардал гъамиша куьмек ийида».

Абурун веледар кланивилин ва ихтибардив ацанвай гъавада чIехи жезва.

«Чи кIвале армияда хъиз я, – хъверзава Сидрата, – гъа и армияда виридалайни кылинди сада-садаз

гъурмет авун я. Нетижайри чпел вил алаз тазвач: къулан хци дидедин рехъ давамарзава, инсанриз куьмекар гузва, гуьгъуьллувилин крарай медаль къазанмишна. Гъвечли хци «Регъим багъиш ая, Дагъустан» гьерекатда иштиракзава.

Гуьгъуьллуйрин «Регъим багъиш ая, Дагъустан» тешкилат арадал гъунин фикир пандемиядин вахтунда къилиз атанай. И члавуз инсанривай къвалай экъечлиз жезвачир, анжах куьмек виридаз герек тир.

И десте арадал гъунин карда Къарабудахкент райондин Губден хуьрай тир Нурмегъамед Таймасова еке пай кутунва. Четин вахтунда ада Сидратавай ихтин гуьгъуьллуйрин са къватлал арадал гъун тлалабна. «Регъим багъиш ая, Дагъустан» тешкилатдин бине эцигайбурукай сад Нурмегъамед яз гъисабзава.

Пандемиядин вахтунда Сидрат дарманар ва недай суьрсет авай чанта гваз шегъерда къекъвенай. Куьмек герекбуру адаз WhatsApp-дай

кхъизвай, чпин адрес рактурзавай, Сидрат абуру тлалабай затлар гваз физвай. «Бязи вахтара полицияди акъвазардай ва хабар къадай: «Бес ваз кичлезвачни?» За жаваб гудай: «Инсанар начагъзава. Абуруз куьмек гана кланда. Эгер зун начагъ хъайитла, Аллагъди зун хуьда».

А вахтунда Сидрата вичин диде начагъ тахъурай лугъуз гзаф дуьаяр авунай. «Заз диде начагъ жез кичлезвай. Адахъ гъаклани пара азарар ава, зун гъавурда авай, эгер ковид ака-тайтла, ам кьинни мумкин тир. За Аллагъдивай тлалабзавай: «Я Аллагъ, за вири гуда, зи диде начагъ тахъурай!» Ахпа за фикирна: вири гуда – им гьикл я? Гуьгъуьнлай мад тлалабна: «Я Аллагъ, вуна хуьх зи диде, заз ам патал са затлни гъайиф туш, амма за жуваз авайдан са пай куьмек герекбуруз гуда». Диде начагъ хъаначир. Гъа икл чи тешкилатдин девиз арадал атана: «Жуван эхиримжи затлни къве патал пайин!» – риклел хкизва Сидрата.

Исятда «Регьим багъиш ая, Дагъустан» – члехи ва дуствилин десте я, иниз анжах риклин сидкьидай чарадаз куьмек гуз кланзавай ксар къабулзава. Дишегълийри посылкаяр клватлзава, итимри абур лазим адресриз тухузва. Гъар гъафтеда недай затлар, дарманар, техника, чими парталар тухузва. «Сифте йисуз и крар вири за текдиз ийизвай, пара галатзавай, – риклел хкизва Сидрата. – Гила захъ лап хъсан команда ава. За анжах рехъ къалурзава, амай крар абур вири чпи саналди ийизва».

Виридалайни четинди, лугъузва ада, начагъ аялрин ва текдиз амай яшлубурун вилера авай тлалабун акун я.

«Рикл къве пад жезва, – Сидратак шел клана, адан сес зайиф хъана. – Абуру зун къужахламишзава, хабар къазва: «Яраб ихътин инсанар ама жал?»

Амма шад декьикъаярни ава: СВОдай хтанвай женгчийрихъ галаз гуьруьшар, сагъламвал гуьнгуьна хутаз яргъалди патарал фенвайбур клвализ хтун ва масабур. «Гъа ихътин йикъар паталди клвалах ийизни ашкьти къвезва», – хъверзава ада.

Сидратан рикле члехи чка Палестинадин халкъдиз куьмек авуни къазва. Ам сад лагъай дагъустанви тир Палестинада дяве физвайла куьмекдин гъил яргъи авур. «Садни агъазвачир и кар алакьда лагъана, – ихтилатзава ада. – Зун къекъвезвай ва тлалабзавай: «Куьмек це, инсанар рекъизва, абур хъвадай цихъ къъаних яз рекъизва!»

Ада пул клватлзавай, вад манат, цлуд манат. Клватлай пулунихъ яд, фуракъурзавай. Ада гуьгъуьллуйрин куьмекдалди Газадиз гуманитарный куьмек рекъе твазвай. Палестинвияр Дагъустандиз атайла, Сидрата абур къаршиламинтай.

Дагъустандин шаирри Сидратаз шиирар бахшнава, адан хъсанвилкай авар ва урус члаларалди шиирар туьклубрнава.

Сидратан кабинетдин цлакай са хейлин шабагъар куьрсарнава: «РФдин умуми образованидин гуььрметлу работник», «Дагъустандин намус ва ад», «Россиядин дидеяр», «Ватан кланивилай» ва масабур. «СВО гатлунай сифте йикъара чун эсиллагъ ксузвачир, чи аскерриз куьмек кар гузвай. Чи клвалахдиз къиметни гана. Им хъсан лишан я: клвалах ая – ви клвалахдиз къимет гуда. Эгер вуна ийизвайди хъсан кар ятла, ваз Аллагъдини куьмек гуда».

Ам патал халис бахт – им клвале секинвал ва умунвал хъун, веледрихъ галаз рахун-лубълун, рикляй-риклиз суьгъбетар авун я.

«За аялар садрани гатайди туш, я зун абурухъ галаз кллунни авурди туш. И къал абур гъеле зун гъанач», – лугъузва ада. Гъа и гафара адан муаллимвили камаллувал ава: тербия гуььрметдилай гатлунзава.

Адаз вич са къад йисалай гъихътинди яз аквазва? Архайин, секин, чинал хъвер алай, гъахъ гвай ва жувахъ инанмиш инсан яз. Вич вуч паталди яшамиш жезватла чидай инсан яз. Патарив гвайбуру тарифар авун паталди ваъ, Аллагъ паталди.

Чаз, Дагъустандин вири дишегълийриз, ада лугъузва: «Хъсанвал пакадал вегъемир. Ам гъа алай вахтунда ая! Уьмуьр тади кваз физва, вахт къулухъ элкъуьр хъийиз жедач. Риклик квай клвалахар уьмуьрдиз гъа къенин юкъуз куьчуьрмиш ая!»

Эгер Сидрат Алибеговадин уьмуьр са шиклдалди къалуриз хъанайтла, ана дагълар, дагъларихъ мягъкемдиз камар къачузвай дишегъли ва, кам-камуна аваз, адан гуьгъуьнлиз чукурзавай аялар жедай. Вучиз лагъайтла, адан къисмет – им дагъдиз хкаж хъун я. Ина гъар са кам – им патав гвайдаз куьмек гун я.

Гъа ихътин дишегълияр Дагъустандин дамах, къуват ва умуд я.

Саният Эмирова

Узлипат
Гъасанова

Илимдин куклушрихъди

Филологиядин илимдин доктор, ДГУ-дин ва Вирироссиядин юстициядин гьукуматдин университетдин кьвалав гвай Кеферпатан Кавказдин институтдин профессор, РД-дин образованидин лайихлу кьуллугъчи, Халкъдин Собранидин депутат Узлипат Усмановна Гьасановади августдиз вичин юбилей къейд ийида. Ам неинки тIвар-ван авай алим я, гьакIни гуьрчег, абурар алай дишегъли, пуд веледдин диде ва пуд хтулдин баде я.

Узлипат Гьасанова ДАССР-дин Къайтагъ райондин Кирчик хуьре дидедиз хъайиди я. Адан аял вахтар хайи чIал, халкъдин адетар ва меденият тIебии лишанар тир инсанрин, хуьруьнэгълийрин арада фена. Ина хайи чIал инсандик тIебиидаказ кужумда: рахунра, манийра, тарихдикай тир ихтилатра, махара. Белки, гьа икI тирвиляй адан рикI хайи чIалал иллаки кьетлендиз ацукъайди ятIа?

1983-йисуз Узлипата Шиялгидин юкьван мектеб акъалтIарна, ДГУ-дин филологиядин факультетдик кIелиз экечIна. Вузда кIелдай чIавуз ада илимдин месэлайриз артух фикир гуз хъана. Вуз акъалтIарай пешекар руш Шиялгидин мектебдиз, урус ва хайи чIаларин муаллимвилiz рекъе туна. Ина ада кьве йисуз зегъмет чIугуна. 1990-йисуз ам РАН-дин ДНЦ-дин аспирантурадик кIелиз экечIна ва гьа са чIавуз къадим кхъинар ахтармишунал ва чIал арада аваз тарихирунин месэладал машгъул хъана.

Узлипат Усмановнади университетда тарсар гуз пара йисар я. Адан лекцийри студентриз хайи чIаларин магъирвал кьалурзава ва чIалар ахтармишдай илимдин бинейрикай ихтилат ийизва. Илимда ва педагогикада намуслувилелди У. Гьасановади чIугур зегъметриз лайихлу къиметни ганва: ам ДГУ-дин илимдинни ахтармишунрин «Дагъустандин кхъинар авачир чIалар» лабораторидин зеведиш, ДГУ-дин Дагъустандин чIаларин кафедрадин ва ВГУЮ СКФ МЮ-

дин гуманитар дисциплинайрин кафедрадин профессор я. Ам диссертационный советрин, илимдин журналрин редколлегийрин член я. КIвалахдин юлдашри ва студентри чпин муаллимдихъ кIеви истемешунрихъ галаз сад хъиз инсанвилин хъуьтуьлвал, чимивал авайди къейд ийизва. И кафедрада кьетлен гьалари агъавал ийизвайди я: ина са цийивилик кьил кутун тебрик ийизвайди я, гьар садан фикирдиз дикъет гузва, ина кьилинди тIварарихъ галтугун ваъ, вирида саналди илимдин ахтармишунра иштирак авун ва нетижадал гъун яз гьисабзавайди я.

– Маса жуьреда зи уьмуьр тешкилни жедачир, муаллимвал заз ирсинай атанвайди я. Зи бубади, Усман Гьасановича, филологи, 52 йисуз райондин мектебра кIвалах авурди я. Бубадин стха, зи ими, биологиядин муаллим тир. Бубадин патай чIехи-буба хуьре сад лагъай муаллим тир, педагогвилин курсар акъалтIарна, ам 1933-йисуз муаллимвал ийиз эгечIна. Ам дяведа телеф хъана. Зи сад лагъай муаллим зи дидедин вах, зи хала тир. Чи Шиялгидин мектеб чи бубайрин чилерал эцигайди тир, инкъилаб хъайила, абур чпин чилер почтадин ва мектебдин дараматар эцигун патал вахкайди тир, – рикIел хкизва Узлипат Гьасановади.

Илимдин майданра пешедиз вафалувилин, руьгъдин жумартвилин чешнеяр са акъван пара дуьшуьш жедач. Амма Узлипат Гьасановади им кьве йис я, вичи кIелай хуьруьн

мектеб агалкъунралди куьтягъай аялар патал хуси стипендия тайинарнава. Ада алимрин сагъ са несил илимдин рекъерал акъуднава. Адан гъилик келайбурун арада гзаф къадар илимрин кандидатарни докторар хъун тажуб жедай кваллах туш.

Узлипат Гъасанова илимдин 180-далай виниз макъалайрин автор я, гъа жергедай яз 25 макъала ВАК-дин теклифдалди Scopus и Web of Science (WoS) базайра авай журналра чапдай акъуднава. Ам 14 монографидин ва келунин пособийрин автор я. Узлипат Гъасановади Стамбулда, Тифлиса, Грозныйда, Бакуда, Майкопда, Москвада, Пятигорскда ва Россиядин маса шегьерра къиле фейи илимдин конференцияра, конгрессра иштирак авуна. 2014-йисуз Парижда Сорбоннада стажировкада хъана.

Илимрин куклушрихъди фидай рехъ асанти жедайди туш. Ада неинки чирвилерни акъул, гъаклни виклегвал, гъахъуниз, дуьзвилиз вафалувални истемишдайди я. Узлипат Гъасановадин илимдин кваллахар: урус члалазни таржума авунвай «Хайдакъдин махар», «Даргийрин мисаларни мисклалар», «Дарги члала наречие», «Гуманитар майданра виридалайни хъсан ктаб-2017» кон-

курсдин Дипломдиз лайихлу хъайи «Къайтагъ ва къайтагъвийар» ктаб, «Дарги члалан фразеологиядин словарь» – ва гзаф масабур чи уьлкведин илим вилик финик члехи пай кутурбур яз гъисабиз жеда.

– За жуван уьмуьр фольклордиз бахш ийида лагъана фикирначир. Вич-вичелай арадиз атай кар я. Фольклор чи тарих, чи меденият, чи дувулар, халкъдин руьгъ я эхир, – лугъузва ада. Гъасановадин илимдин кваллахар гилан аямдин ахтармишунрин бинеда гъатнава ва абур илимдин классика я лагъайтла жезва.

– *Мектебда келземайбурун арада сивин яратмишунар машгъур авунихъ метлеб авани?*

– Алай макъамда и кардихъ къетлен метлеб ава. Дидед члални фольклор чирун акъалтзавай несилрин дебда жедайвал авуна кланда.

– *Алай девирдин илимдин майданра Къек къалабулук кутазвай гъалар гъибуру я?*

– Къенин йикъан жегъилриз илимдал машгъул жез клан туш. Белки, и хиле мажибар са акъван екебур туширвилайни я жеда. За жувахъ галаз кваллахзавай юлдашрихъ галаз санал, дидед члалар хуьнин мураддалди, Дагъустандин 14 члалал рахунра герек къвезвай гафар, ибараяр

кIватIна, урус чIалаз элкIуьрна, маса санани авачир хьтин ктаб чап авуна. Ам чна Хайи чIаларин йикIяз ва Россиядин халкIарин садвилин йикIяз бахш авунвай мярекатдал раиж авунай.

Илимдин месэлайривай кIерехда Узлипат ГIасанова вичин инсанвилин ерийралди машгIур я. Адаз вичин кIваларив гвай виридак руьгь кутаз чиде. Пешедин рекIай агалкIунар – ибур адан кIилихдин анжах сачин, са пай я. Обществодизни сиясатдиз талукI крарани республикадин уьмуьрда адан пай тIимилди туш. «Куь фикирдиз депутат хьун гьикI атайди тир?» лагбай суалдиз ада жаваб гана хьи, гуя вичивай ватандашрин кьисметривай яргIа акIвазиз жедач.

– «Сад тир Россия» партиядин депутат хьунин фикирдал пандемиядин йикIара атана, вучиз лагбайтIа а четин чIавари сагIламлилин, яшайишдин, образованидин месэлар саналди гIялунихI гьихьтин метлеб аватIа кIалурнай. ХалкIдин Собранидин депутат яз, ингIе, кIе йис я зун дяведин махсус серенжемира иштиракзавай аскерриз регIимлувилин куьмек ракIурунал машгIул я. Кьуд гIилера еке машинриз яна, Курский, Белгороддин, Луганскдин областриз ва Запорожьедиз лазим тир куьмекдин парар рекIе туна. ГьакIни «Вип-Кулинария» тIвар алай тIапахIанрин мектебда за СВО патал далдаламишдай чилер хурун тешкилна. Зи гIуьлуь, АлигIажиди, вичин гIилералди а чилер храдай тадарак туькIуьрна. ГьакIни чаз гуьгIуьллуйрини (волонтерри) куьмек кар гузва: студентри, журналистри, артистри, медсестрайри ва пенсионерри. СВО-да телеф хьайи аскеррин дидеяр ва паб-аял зи гуьзчивилик ва кIайгIударвилик ква. Абуру завай КIайтагI районда, МагIачкIалада ва Каспийскда, чпин рухваяр ва гIуьлер рикIел хуьн яз, Игитрин Сиреяр кардик кутун тIалабзава. Гьа ихьтин цIудралди Сиреяр абуру тIалабай чкайра гIеле чна ачухнава. СВО-дин командирри зал кIе гIилера чухсагIулдин келимар агакIарна.

– КIе хь жув патал азад вахт амукIзавайди яни?

– Дуьз лагбайтIа, ваь. Хизанда рикI алахIзава. Зи крарик гIамиша кIуьн кутазвай АлигIажидихIни захI пуд велед ава. Чехи руш Лейла юрист я, ДГУ-дин аспирантура акIалтIарна, мукIвара ада кандидатвилин диссертация хуьда. ГIевечIи руша, Зумруда, яру диплом гIаз Астрахандин медицинадин университет, гуьгIуьнлай Москвада Н. И. Пирогован тIварцIихI галай РНИМУ-дин ординатура акIалтIарна, вич Москвада яшамиш жезва. Гьана кIвалахни ийизва. Хва МегIамед юридический вуздин студент я. ЗахI пуд бицIи хтул рушни ава, – сивик хIвер кваз лугIуьзва Узлипат Усмановнади.

Диде яз, Узлипат Усмановнади аялрив вичин хизандин ивирагIа кIариз алакIна: чирвилерихI кIанихвал, зегIметдал рикI хьун, руьгIдин кIенивал.

– КIвале акIатзавай са тIимил сятIа зун КIайтагIдин дишегIлийриз хас тир машгIур сенятдал машгIул жеда – парчадал нехишар атIуда. Завай неинки и кар ийиз алакIзава, заз гIатта а нехишрин манайрайни, метлебдайни кIил акIудиз чизва, и кар заз чи хуьруьн агIса кIалривай чир хьайиди тир, – лугIуьзва ада.

Баде хьайила, Узлипат Усмановна хтулар патал алим ва депутат яз амукIнач, абур патал ам гуьзел ва ажайиб махар чидай суьгIуьрчинни, верцIи цикленар чрадай устадни я. Бадеди абурухI галаз кIугIвадай вахтарни жагIурзава. Ам патав гвайла, бицIи хтулриз са куьникайни кIурху жедач, адан меслятри абуруз уьмуьрдин сифте камар кIачуз чирзава.

Узлипат ГIасановадикай ихьтин кьетIенди ийизвайди вуч я? Белки, хьи, дериндай веревирдер ийиз тазвай акIулдихI галаз сад хьиз, адахI руьгIдин чимивални мягIкемвал, дамахI гIачирвал ятIа? Гьа идал алава хьийин: рикIиз чими, кьетIен селигIа авай дишегIли тирвилайни гьакI я.

Виолетта Ратенкова

Юлия
Ярайкина

Аялар гъа члехибур хъиз я, анжах абурухъ тежриба тлимил ава

Секинвилини сят. Женжелар ксанва (белки, ахварай къугъвазватла, низ чида?). Зун къацу кваллиз гъахъзава, дуьз лагъайтла, им «чинебан багъ» я – зун иниз масакла килигзава эхир. Цлал алай шикилдай гатфарин ра-къини къизилдин нур чуклурзава.

– Килига кван, – Юля Ярайкинади зун даклардив тухузва ва чардахни турба алай бицли яру квал къалурзава, – чун таклвни кул гвайди вуча, гъадан, яни «Кускафтардин», къуншияр я.

Юлядихъ галаз зун фадлай таниш я, Гъяд йикъарин гуьруьшра сад-садаз аквазва, «Куклоградда» тешкилзавай выставкайриз физва, гъаклни ДГУ-дин филфакни иняз авай дараматда дуьшуьшдай сад-садал гъалтзава.

– За клелунар гъа ина авурди я, – лугъузва Юляди. – Дуьз лагъайтла, зирикел муаллим хъун алайди тушир, заз таржумачи жез кланзавайди тир, амма туьклвенач. Зун жува вилив техвей чкадиз акъатна – за МТС-да квалах ийиз гатлунна. Марагълу кеспи тир.

– *Логопед гъикл хъана хъайиди я?*

– Хабарни авачиз, члехи хва гъилиз атайла. Адан рахунрик са тлимил синих квай, чна ам туьклвена арадай акъуднай. Ахпа садлагъана за ихътин фикир авуна: «Килиг садра гъихътин хъсан кеспи ятла!» Завай, жуван лингвиствилини чирвилер бинедатуна, цлийи пеше къачуз жезвай. Генани хъсан кар ам тир хъи, хизандал зи алава клелунри са четинвални акъалдарзавачир. А члавуз зун Дондал алай Ростовда яшамиш жезвайди тир, алава чирвилерни гъана къачуна. Южный федеральный университетда курсар акъалтларна.

Курсар куьтягъайла, дидейрин форумда зун Ростовдай тир логопед дишегълидихъ галаз таниш хъана,

ада заз вичин курсарани гъакъикъи къайдаяр чирун теклифна. Ихътин муаллим, регъбер жагъай за са шаклувални тавуна, цлийи пешедин къил къуна, логопеддин везифаяр гъиле къуна.

– *Логопедия – жегъил илим я, адан мумкинвилер гъеле вири ачух хъанвач. Арадиз къвезвай цлийивилерихъ Куьн агакъзавани?*

– Эхъ, чи пешеди датлана виликди фин тлалабзавайди я. Мастер-классар, семинарар, тренингар къиле тухвана кланзава. Виликдай зун мукъвал-мукъвал Ростовдиз финиз мажбур жезвай, гила онлайн-форматда аваз чирвилер къачуз жезва.

– *Аял гегъ члал атунин ва я зайиф-диз рахунин себебар гъихътинбур я?*

– И месэлайрин себебар я чагъа бедендик кумаз, я хадай члавуз арадиз къвезвайбур я. А члавара аялдин мефтледиз са патахъай зарар жезва. Гъелбетда, генетикадиз талукъ себебарни ава (синдром Дауна, аутизм ва икл мад). Аутизмдин гъакъиндай алимар гъеле са фикирдал атанвач, абурун члехи паюни аялдин члал зайиф хъун ирсиная къвезвай делил яз гъисабзава.

– *Дагъустанда дидейри Соцсетра къурмишзавай дявеяр аялриз талукъбур жезва... Бязибуру вакцинади аялдин сагъламвал харапл ийизвайди яз гъисабзава. И месэладин гъакъиндай Куь фикир гъихътинди я?*

– Аутизм привикайрихъ галаз алакъада хъунин месэла гуьжет алайди я – илимдин ахтармишунри икл яз гъисабзавач. Прививкаяр стлу тавур, амма аутизмдин лишанар квай пара аялар ава. Дидейрихъ галаз зун са месэладай рейсад жада: вакцинайрин календарь аялрин сагъламвилехъ, къетленвилехъ галаз алакъалу яз туьклубурна кланда. Эгер

аял кефсуз ятла ва я адан имунитетдин сагъламвилел шак гъидай себебар аваз хъайитла, вакцинадин раб ягъун клеви къадагъа я. Вакцинади аялдин руьгъдин, нервийрин пайгарвал зайиф ийизвайди я, ада «ксанвай» нефинжвал винелди акъудун мумкин я. Амма а нефинжвал маса куь хъайитлани винелди акъудун мумкин я, месела, аялдал ифин алайла, кичле хъайила, клвале, хизанда къал-макъалдин гъалар авайла. Ихътин дуьшуьшра аял мутизмдин гъалдиз аватда, яни, адан члал къада.

– Куь килив ерли рахан тийизвай аялар гъизвани? Куьне абурухъ галаз гъикл клвалахзава?

– Эхъ, чи клвалахдин асул хел – рахан тийизвай аялриз куьмек авуникай ибарат я. Амма гъавурда акъуна кланда: логопед сифте нубатдин куьмекчи пешекар туш. Сифтени-сифте пешекарри аялдин сагъламвал гъи гъалда аватла ахтармишна кланда: ЛФК, кинезиотерапия ва ихътин маса къайдайралди вири ахтармишунар кыле тухвана кланзавайди я. Мефтледин клвалах хъсан авун патал аял гъерекатда хъун чарасуз я. Амма диде-буба куьлуь къугъунрал машгъул жезва, амма аялдик клвачелай кыилелди юзун, гъерекат кутадай уюнар авун чарасуз я.

– Куь тарсар гъикл кыле физва? Гъамиша анжах тек са къугъунар кыле тухузвани?

– Эвел чна вири патарихъай аялрин сагъламвал ахтармишзава. Сифте тарсуниз за аял диде галачиз къабулзава, за таниш тушир инсандив аял гъикл эгечлзаватла, гъикл къекъвезватла, рахадайла ам ви вилериз килигзавани-авачни, масад-бурухъ галаз гъикл ратфарвал ийизватла килигзава. Идалай гуьгъуьниз чна дидедихъ галаз санал клвалахзава. Зун аялди сесер гъикл къабулзаватла, эгер ерли рахадайди туштла, ван хъайи сес, лагъай гаф гъикл къабулзаватла, гъадаз килигзава. Эгер духтурривай меслят гереке ятла, гъа карни кыле тухузва. Эгер аял клусни рахазвачтла, чна ам сурдологдин патав ракъурзава. Мадни килигна кланда, белки, аялдин япа къеж клватл хъана, адан мефтледив сесинин сигналар агакъзавачтла, гъавиляй аял япарал залан хъанва жеди...

Къугъунрикай рахайтла, аялдин асул «кеспи» къугъунар я эхир, амма чун патал къугъун – чи кылин алат я, клвалахдин асул тегъер я. Эгер аялди шиндакъар ийиз, тарсуникай кыл баштлан ийизватла, за адаз лугъузва: «Де хъсан, ша чун къугъван». Амма гъа къугъунани за жуван мурад кы-

лиз акъудзава: тарсунин месэлаяр гъялзава. Эгер аялдиз педагогдихъ галаз рафтарвал ийиз кланзавачтла (ни къвезва, ван хъсанди туш) – маса педагогдихъ къекъвена кланда. Амма аялдин мефтледи вичел жезвай ар-тухан заланвал къабулзавачтла, инал вун ви фикирдал, мураддал мягкем акъвазун чарасуз я.

– *Логопеддин патав аял гъи члавай тухун чарасуз я?*

– Гъикъван фад фейитла, гъакъван хъсан я? Виридалайни зарар авай ва виридан сиве авай фикир им я: аял анжах къуд йисалай логопеддин патав тухвана кланда, къуд йисалай ам вич билбил хъыз рахада». Эгер йис хъанвай аялди «гув-був» ийизвачтла, вичив рахайди аннамишзавачтла, эгер адай са сесни акъатзавачтла, гъасятда неврологдин патав тухвана, ахтармишна кланда. Эгер поликлиникадин неврологди куь къалабул-духриз са акъван дикъет тагуз, куьн секинарзаватла, аял маса неврологдиз ва я логопеддиз къалурна кланда. «Вич-вичелай сагъ хъижеда» лугъуз-вайбуруз яб гана кландач.

– *Тарс тухудай члавуз диде-буба куь патав жезвани?*

– Чун санал хъун – виридалайни хъсан кар я. Дидеди завай тарс къачузва, за – дидедивай. Диде-бубадиз за аялдихъ галаз гъи жуьреда къвалахзаватла аквазва, са вуч ятлани вичин дафтарда кхъизва. Зур сятда за авур гъерекатар, диде бубади йикъа вад-вад декъикъада са шумудра къвалени хъийизва. Хъсан нетижайрал атунин асул шартл – диде-бубади алахъунар авун я. Чи везифа – аялдиз гъи жуьреда куьмек авун чарасуз ятла, диде-бубадиз къалурун я. Гзаф вахтара чи патав диде-буба умуд кумачиз, рикл дар яз къведа, и члавуз зун абурухъ галаз икърар жезва: аялдихъ галаз гъарай-эвер тийиз, сабурдалди ва геждалди къвалахна кланда, и члавуз абурун умудрал чан хкъвезва. Чи къвалахда чун са фикирдал алай амадагар я.

– *Куьне лагъанай хъи, инсандиз «аутист» ваъ, «аутизм себеб яз зат-ийфвал къвай инсан» лугъун дуьз жеда. Вучиз?*

Вучиз лагъайтла, сифте нубатдал инсан, ахпа адан начагъвал эцигна кланда. Сифте чкадал вичин къилдин къилихрин иеси, ахпа – адан начагъ-вилин себебар. Гзаф члавара диде-буба чпин «адетдинди тушир» аялдиз начагъдаз хъиз килигда. За и къайда члурзава. Аял вичин гафунилай элячл тийидайди ам начагъди тирвилай туш, ам гъахътин клеви къилихдин инсан я. Ихътин къастунал клевибили адаз члехи мурадрихъ агакъдай мумкинвал гуда. Ва я диде-бубади вичин веледди гъар акатай затл недач лугъуз, шикаятар ийида: месела, лацу затлар. И дуьшуьшра чна чирзава: им аялдин адетдин шиндакъ яни, тахъайтла, са гъи хуьрек ятлани къабул тавун? Бес квез, гъуьрметлу диде-бубаяр, рикл алай-алачир хуьрекар авачни? Аяларни гъа члехибур хъиз я, анжах абурун тежриба тлимилди я. Садбур абурукай, са гъихътин ятлани себебралди, тади квачиз виликди физва.

– *Юлия, аял фад члавал акъалтун патал диде-бубадивай гъи жуьреда куьмек ийиз жеда?*

– Абуруз ктабар клелна кланда. Клела, клела, мадни клела! Вири фольклордилай гатлун жезвайди я, гъам урусрин, гъам Дагъустандин: лайлайдилай, аялриз лугъудай куьруь-куьруь гафар-члаларилай, мисклалрилай. Гъа им аял лап та-засмаз кардик кутунин важиблуди тир шартл я. Са тлимил члехи хайила, художественный эсеррикай менфят къачуна кланда, и карди аялдин вилик гъакъикъи уьмуьрдин шиклар экляйда. Эгер куь аялди ихътин куь гъерекатар инкар ийизватла, руьгъдай аватмир. Адаз клелиз кланзавачтла – жува адан патав ацукъна, ван алаз клела. Квез аквада, аялдиз ктаб клан жеда. Гъа им лап хъсан кар, гъа им куь гъалибвал жеда!

Аида Бабаева

Фейзудин Нагъиев

* * *

Гъиниз фена, диде, ви шад манияр,
Гъинай ятла гъам вилера гъатнавай?
Яраб рикле аватла вуч дердияр,
Гъайиф члугваз йисарихъ фад катнавай?
Гъиниз фена, диде, ви шад манияр?

Эгер дава жедайтла, зи диде, ваз,
Капун юкъвал як чрана гудай за.
Дуьнийад нямет гъидай жуван риклеваз,
Ви рекъе рикл са лаван хъиз кудай за,
Эгер дава жедайтла, зи диде, ваз.

Ви биришра вуч жафаяр кхъенва,
Вилерани ама чими тавазар...
Даим цигел зи рикл вахъди ифенва,
Куз, авахъиз ви лайлайрин авазар.
Ви биришра вири уьмуьр кхъенва.

2006

КУЬРЕ

Лезги чилел лекьерин муг,
Баркадин макан я Куьре.
Чи бубайри и чил, и руг
Хвена, тур девран я Куьре.

Зи Куьредин баркаван чил
Тамар, багълар, булахар я.
Алпан тарих, лекьерин къуьл,
Лезги чилин дамахар я.

Мегъ пад – дагълар, регъ пад – Каспи,
Нер-клеледлай Алпандак къван
Гъар са касдив магъир кеспи:
Гам храда, атлуда къван.

Тик куклушар – Шагъни Шалбуз,
Каспи гъуьлни Гергер, Самур
Агъсакъалар я чаз тарс гуз –
Чи къилихдин терсвал, сабур...

Бегъердал бул багълар, никлер
Гъар жуьредин нямет авай.
Цур-кледеяр, машгъур хуьрер
Гъар са къвале гъуьрмет авай.

Зи Куьредин нер рушар
Чар булахрин гегъверар я.
Картар, къветер, чубарукар
Багъдин сечме бегъерар я.

Терсепул, Къелегъ, Шаракун,
Цурни Кра, Гияр шегъер.
Руьгъдин лувар я куьн акун,
Тарихдин гелер – куь къванер.

Алпан таратл vine къуна,
Пакдиз хвена лекьерин тIвар.
Шарр-Гира тур гъиле къуна
Дарбадагънай чи душманар.

Гъар лезги тIвар къакъан тIвар я,
Къакъан я чи дагълар, сувар.
Лезги чилин къулантар я,
Куьре я чи руьгъдин лувар.

Гъар заманда мазан, баяд...
 Куьредин тIвар вине хъана:
 Мелик, Саид, Эмин, Саяд,
 Сулейман... гъар хуьре хъана.

Халкъдин кьегъал рухвайрикай
 Багъа я чаз Шарр-Гиран тIвар.
 Ватан хвена мидяйрикай,
 Шарракундал ацукъай шарр.

Лезги чилел лекьерин муг,
 Баркадин макан я Куьре.
 Чи бубайри и чил, и руг
 Хвена, тур девран я Куьре.
01.01.2008.

ЛЕЗГИ РУШАЗ

Жейрандин вилер, тIавусдин кьекъуьн,
 Ви чIарара вуч атир аватIа...
 Яраб гъи кьегъал вал ятIа эркин,
 Клеви къужахдин къадир аватIа?

Хъуькъвэралла ал, пIузардални хал,
 Ви ценерик ква беневшайрин ял,
 Тавази шумал, зи рикIин хиял,
 Яраб ви чанда вуч сир аватIа...

Вилер кьве пIини, хъвер ажеб къени,
 Хунчадин сини, ашкъидин мани,
 ЧIугвазватIа ни мулд цуькверин ниъ?
 Ви яйлахдиз нин жигъир аватIа?

Къекъведачни хупI, вил тиягъиз лупI,
 Такъавдин ялав, гъененадин хупI,
 РикI жезва алуг – цIай къачунвай купI,
 Ви ашкъи эхдай шаир аватIа?

Хиялар дерин, килигун серин,
 Цуьк я гатфарин, аваз я ширин,
 Рушарикай сад шегьердин, хуьруьн –
 Ви къимет чидай магъир аватIа?

ИкI гуьрчег жеда анжах лезги руш,
 Гъар са гьерекат рикIиз жеда хуш.
 Дуьнийда кьекъуьгъ – мад жагъидайд туш,
 Сад я – булахдин ширшир аватIа...

Туш кьуру тариф, я туш зун ариф,
 Чандавай маъриф, арш я ви синиф,
 Къисмет – вахъ галаз уьмуьрлук финиф –
 Адалай бахтлу эхир аватIа...

20.09.2016

ЧИЧЕХЪАН РУШАЗ

1.

Къал къутъвазва симерал хъиз янарал,
 Гуя чанги зурба чангдал къутъвазва.
 КъатIуз жезвач гьерекатар тупIарин,
 Пайзава на берекатар суварин,
 Вуч сувар я къаличадал рангарин!
 Ви квакуни мешреб гъизва гамунал,
 Зи гафуниз шад жезва вун акунал.
 На къалунал къаличаяр хразва.
 Зи гафунай ви иервал аквазва...
 Зи вил ала булахдал вун атунал,
 Хъипи пешер аватзава гамунал...
 Амма ви кам фадлай авач жигъирда.
 Зи гъамуни цIвелин тарар иширда...
2017

2.

Зи гафуни атIузва гаф шиирда,
 Ви квакуни атIузва кваг гиширда,
 Ви чешнедал ашукъ я, ви квакунал,
 Ашукъ я ви къаличадал, гамунал.

ЧичIехъан руш, къал элкъуьриз янарал,
 Гуя зурба чангдал чангу къутъвазва.
 Хважамжамдин нурар, алаз тупIарал,
 Гамунал гъиз, тIебиатдив рахазва.

Гар хътин зарб тупIарикай, гъейран яз,
 Хкатзава ажеб айру гиширар.
 Налугъуди, гъар гаф таза жейран яз,
 А нехишриз куьч жезва зи шиирар...
2002

РИКIЕЛ ХКВАШ

КIан хъайитIа, рикIел эгер
 Ваз зун хкиз, вахтар фейи...
 РикIел хкваш, галаз гъетер
 А йифер чи ахвар хайи.

Пакамаяр рикIел хкваш,
 Бубу хътин экуьн ярар.
 Ахъа жезвай яваш-яваш
 Къуз-къуз чIулав цIарцIел цIаяр.

РикIел хкваш сифте гафар,
 РикIел хкваш темен сифте,
 Рагъ, яргъируш, лейсан марфар,
 Чи сирлу вахт – бахтлу гъафте.

Амма, амма я ваз минет,
 Хкимир на рикIел рагъдан.
 Рагъ хъфизвай сефил сифет –
 На заз тур а легъзе залан.
 Ам за рикIе хуьда жуван.
2012

* * *

Цуькведин пириш, дафтIардин чарчел
На яргъал гуьруьш хкана рикIел...

Са назназ руша, къакъатдай чIавуз,
Беневш ганай заз, ухшар тир цавуз.

Фена йисар бул, гваз йигин ериш.
Зул акъатна, къубд атана гимиш.

Галамач атир, къуранва ви тан.
Зи дафтIар эхир ваз хъанва макан.

Хиялрин гумар – мусиббатдикай.
Вав гума хабар муьгъуббатдикай.

Агъ, йисар жегъил алатна хъи фад.
Галама зи вил: хквен, белки, гад.
2000

* * *

Икъван гагъда, яр, вун гынавай,
Гар жемир, са герен акъваз.
Дердер акъуд зи рикIевай,
Ша зи патав... Ша зун акваз.

Анжах ви дерт аваз рикIе,
Заз чилерал дарман амач.
Анжах ви тIвар алаз мецел,
Гаф рахадай аман амач.

Анжах ви темен, анжах ви нефес...
Вун акун – зи рикIиз дарман хъана.
Къе хкажнава, яр, на зи гевес, –
Чими рагъ хъиз, вун заз мугъман хъана.

ГъикI хъфин вахъ галамаз вил,
Валай вилер алуд жезвач.
Лугъуз кIан я: «ахъаймир гъил»,
вавай куьз гаф лугъуз жезвач?

Анжах ви дерт аваз рикIе,
заз чилерал дарман амач.
Анжах ви тIвар алаз мецел,
гаф рахадай аман амач.

Анжах ви темен, анжах ви нефес,
вун акун зи рикIиз дарман жедай.
Ша, зи кIаниди, ша, рикIин гевес, –
ХъубтIуьн рагъ хъиз, багъа мугъман жедай.
2016

* * *

Яваш-яваш за вун рикIяй акъудда,
Йисарин тIал за рикIелай алудда.
Зи гъиссерин ялаврикай азадда,
Тек амуькьрай зун ашкъидин гердабда.
Яваш-яваш за вун рикIяй акъудда.

Са гаф хъанач, меце хъана гафар виш,
Хеве къунар галаз фена гатфар виш.
Садра къванни кIукI гъанач на гафунал,
Гафар руг хъиз элкъуьр хъийиз сафунал.
За тахсирар вири жувал алчудда,
Яваш-яваш за вун рикIяй акъудда.

АкъудайтIан за вун рикIин дердинрай,
Хер кими жеч вун экъечIай деринрай,
РикI михъийиз, таза шагъвар къведа заз,
Азиятрай багъа савкъват жеда заз.
КIанивилин пар ви кIулай авудда,
Яваш-яваш за вун рикIяй акъудда...
2020

ЛЕКЪЕРИН ГИМН

Зи лезги ватан, зи лезги чилер,
Къакъан дагъларал элкъевезвай лекъер.
Хуррам лезги эл, цIаяр алпандин,
Иесияр тир абад ватандин.
Дербен, Арас вацI, Къав дагъ, Касрин гъуьл,
Девлетлу чилер, хкаждай гуьгъул,
Азад тир диде ватан хъана чахъ,
Баркалду ватан Алпан хъана чахъ.
Мидяйрин вилик алпадин эллер,
Хъана мерд лекъер, цIаярин хъелер.
Хвена чи курар, хвена чи варар,
Ягъийрин хура лигимна турар...
Агат, алпанар, гъилин са тупIар,
Даим хци хъуй бубайрин турар!
ЧIал хуьх, лезгияр, къуьл хуьх лекъерин,
Зуьрнени далдам мехъер-мелерин!
Рухваяр, рушар – гъар са хазанда,
Шарвилидин къаст авайбур чанда.
Зи лезги ватан, зи лезги чилер,
Къакъан дагъларал элкъевезвай лекъер.
Хуррам лезги эл, цIаяр алпандин,
Иесияр хъухъ абад ватандин!
18.12.2011

Шикилда: Базаева Зирифа Мегъамедрагымовна, Агъа Сталфин Къазмаяр

Хъчарин кьиса

Ракъинин нурар къуд патаз чклиз-
вай, тлебиат уях жезвай, тарарални
тамарал чан къвезвай, иллаки тарар
цуькведа авай гатфарин алай бере
йисан вахтарикай заз виридалай-
ни кланда. Гъавиляй зун меркездай
хуьруьз мукьвал-мукьвал хъфизва.
Къве гъафте къван идалай вилик
хуьре сал галай патахъ экъечлайла,
заз ракъинал рап-рап гузвай инжи-

яр, а патални са тлимил тегъмезха-
нар акуна. Хъчарал гзаф рикl алай
зун хиялри аял вахтариз тухвана. А
чlавуз чна, куьчеда авай таяр-туь-
шер рушари, хуьруьн кылихъ га-
лай клунтlарай, бязи вахтара Цмур
вацlай экъечlна, винелди фена (им
Къурагъиз фидай рекъе Къазимегъа-
мед Агъасиеван гуьмбет алай чка-
дин къаншарда, Арагъ вацlун атlа

пата авай чка жезва), гъвечли никляй, чи куьгъне хуьрай, анра амай харапайрай хъчар кватлдайди тир. Чун фу-къафун, гъатта термосда аваз чайни гвазфидай. Абур чархун кбилел алай хатрутдин члехи тарцик эцигна, чна сифте хъчар атлудай, ахпа санал ацукъна, фу-къафун недай, ял ядай. Фунни ниси гъавадал акъван ширин жедай хьи! Са гафуналди, чи аял вахтарин рикл аладарун менфятлу кардиз элкъвезвай. Гъасятда рагъ акъазвай чкаяр тир анра хъчар акъван фарашидиз экъечлдай хьи, абур атлунивай ашкъи акатдай. Риклел хкунри зун акъван деринриз тухузвай хьи, са легъеда заз зи чинихъ вацлун къайи шагъвар галукъай хъиз хъана. Аниз фин патал чун, Цмур вацлай экъечлна, винелди хкаж жезвай эхир. Хкведайла, къайивилизни килиг тавуна, къери яд алай чкадал вацлал вегъена чна хъчар чуьхуьдай. Квалера а члавуз ятар авайди тушир. Кварцелди са къадар мензилдай гъизвай яд къенят хъун патал чаз къайивиликайни кичле жедачир. Са сеферда гъаятар шткидай туькьул кулар гъиз фейи чун, селлер атана, Цмур вацлал алай муьгъ тухвана, а пата амуькай вахт-ни зи рикледай гъич алатдач (а «къи-садикай» за мад гъилера кхьиди, Аллагъдик умуд кваз). Ваъ, икл жедач, фена кланда хъчариз, хиял фена зи рикляй.

Зун гъуьлуьз фенвай хуьре хъчар атлудай чкаяр са акъван яргъа авач. Чи квалелай винихъ фейила школа гала. Анлай анихъ са тлимил яргъа хъиз школадин къаншарда авай гъвечли клунтлара марфар авай йисара хъчар иллаки фарашидиз экъечлда. Ци живерни хъанва чи патара, марфарни, гъавилий ана хъчар авачиз жеч лагъана фикирзавай за. Виликан йисара зунни зи руш аниз хъчариз садрани къедрда феначир. За рак-ракларал алай къуншидиз хъчариз фин теклифна. Юлдаш галайла, хъсан жеда къван...

- Хъчадин хуьрекар заз кландайди я, иллаки – пичлекар. Амма абурухъ

галаз къугъвадай вахт авач. Сад ава абур клватлна гъун, садни абурукай тлуьн гъазурун, абур михъун. Куьрелди, абуру вахт гзаф къакъудда, кландач, – жаваб гана ада, пенжердай кьил акъудна.

- Мажал авачиз, вуна вуч ийизва къван? Виликдай хъиз гамарни хали-чаяр хразвани, тахъайтла, клуда аваз яд гъизвани? Фунни туьквендай маса къачузвайла, югъ вуч авуна акъудзава? – лугъузни кланзавай заз. Амма чуькъни авунач.

Фена зун муькуь къуншидин варцел. Виликдай са сеферда зунни ам хъчариз фейиди зи риклел аламай. За клватлай къван хъчар ва абурун жуьреба-жуьрвал акурла, ам мягътел хъанай, вичиз анжа са инжияр чидайди хиве къунай, ада абуруз цлар-цларар лугъузвай.

- Риклиз зи кланзава, амма исятда алакьдач, квалеле патарилай хтанвайбурни аваз, хизан къалин, вири гъазурбур кланзавайбур я. Низ кланзаватла, гъада гъана тлуьрай! – жаваб гана ада, на лугъуди, адаз закай хъел атанва.

И члавуз заз жувакай хъел атанвай. Хуьруьн кьилихъ галай клунтлал фена, хъчар клватлун патал юлдашар ви квез герек я? – туьнбуьгъзавай жува жуваз риклин къеняй.

Хабар гъинай, хабар рекъе гъалтай хуьруьнви дишегълидивай. Зун хъчар клватлиз физвайди чир хъайила, ада, мягътел яз, лагъана: «Чна а чиркин чкайрай хъчар клватлзавайди туш. Риклиз клан хъайила, Дербентдиз фена, базардай къачузва. Анал ахътин таза ва михьи хъчар гузва хьи!»

Базардал хъчар маса гузвайди заз-ни чизва. Абурни бес са ни ятлани, са гъинай ятлани клватлна гъана, чпиз къве манат къазанмишун патал маса гузвайбур тушни? Чурай атланвай хъчар базарда бажагъат жеда, хъайитлани, абур гъасятда тларашда. Гзаф вахтара уьзуьм.лухрай клватлзавай хъчар я базарда аквадайбур. Дарманар язавай чиляй экъечлнавайбурни михьи чуранбур сад жеда ни мегер?

Низ вуч лугьуда? Хиялрик кваз зун хуьруьн вини кылихъ физвай. Рекъе зи риклел рагъметлу Суьлгъуьжат баде хтана. Ада лугьудай: «Чан дидедин, хъчар чилин, накъвадин ни галамаз тлуьна кланда, икл абур мад-ни менфятлу я». Хъар кутурла, ада сад-къве «помпа» (афардин пиплериз ада икл лугьудай) чурун тавур вахтар лап кытдиз жадай. Мумкин я, пипл ацлайди тирвилай адаз «помпа» лугъузвай ада. Йисан гыи вахтунда хъайитлани, члехи дидедиз салай са гыхьтин ятлани хъчар жагъун тавуна амуькдачир. Гыич тахъайтла, сала лакай атланвай чичлекарни (живедин кланикни клеьнка гьалдна дидеде цанвай клашнишар, шивитар, чичлекар йисан кыляй-кылиз жадайди тир), мукашни (шур) какадарна, абурал, мукай хкана, вечрен къве какани хъивегъна, ада гъазурдай «помпайрин» дад къени сиве ама зи. Хъчар булдаказ авайла, члехи дидеде абур, клватлна, къурурдай, иллаки – эвелукар. Гатфарихъай рагъ са бубат хкатна акунмазди, диде, бедредиз чукул ва са шумуд ични вегъена, хуруганни яна, магъледин папарикай сад-къве юлдашни галаз (Аллагъди рагъметрай чпиз!) куьгъне хуьруьз хъчар гъиз фидай. Жагъинни ийидай абуроз. Бадейрин гуьгъуьна бязи вахтара чун, абурун хтулар, гъатдай. Чи аял вахтара ибур машгълатар тир. Бадейри чаз хъчар чирдай, абурун менфятлувиликай, гъакл дяведин четин йисара инсанар хъчари хвейидакай суьгъбетардай. Хиялар, хиялар... яр-гъариз тухузва зун абур. Школада михъивилер авуна хквезвай хуьруьн-ви дишегъли рахуни зун уяхарна.

– Вун и патарай гыинихъди физва?
– хабар къуна ада жузун-качузунилай къулухъ, зи бедредизни са вил яна хъыз.

– Хъчариз, – жаваб гана за.

– Шегъерда, базарар авай чкада яшамиш жезвай ваз анай хъчар жагъаначни? Ви къарай атланвани, абур клватлиз, чан хкуд тавуртла? – идани вичин тажубвал къалурна.

– Ваъ, шегъерда авайбур амуькбай ана авайбуруз. Заз хуьруьн, жуван хайи чилин атир галай хъчар кланзава, – жаваб гана, зун, кам йигинарна, фена.

Агакъна зун хуьруьн кылихъ гъвечли клунтлар алай чкадив. Квез ина авай къван хъчар акунайтла! Булвилелди тегъмезханар, са пун квай инжияр, парсар... Ихътин хъчар заз фадлай акунвачир. Дугъриданни, иник инсандин къвач хклун тавунвайди ашкара жезвай. Хъчар атлунивай зак мадни еке ашкъи акатзавай. Са тлимил яргъа хъиз куьлуь-куьлуь вергер алай са гъвечли чкани жагъана. Абур за гъилер кун тавун патал турбадиз кылди клватлна. Фена са акъван гзаф вахт алатнавачиртлани, бедрени клукл алаз ацланваз, бадедин хъиз, зи риклни хуругандал алайди яз, адакни бегъем хъчар кваз, зун клвализ хтана. Гъаятда булахдай яд къвезмайди акуна, за абур гъасятда чуьхуьнни авуна. За атланвай къван хъчар акурла, хизан мягтел хъанвай... Амма хуьре яшамиш жезвай инсанриз хъчар атлуз кламачирдакай, абур базардай къачузвайдакай лагъайла, абурун тажубвилихъ генани къадар авачир. Гъа икл, чан хкудна ваъ, еке гъевесдивди атлай хъчар акъван берекатлубур хъана хы, чилин ни галамаз, «помпаяр» хъиз, тухдалди пичлекарни гъазурайла, заз хейлин хатулар ийидайбурни амуькна. Сив хуьнин сувариз хтанвай къве мугъмандиз гайибур Москвадизни акъатна. Абурулай зав акъван алхишар агакъна хы, на лугъуди, за абуроз къизилар пайна.

Къуй Аллагъди артухаррай чи чилин берекатар! Абурув къадирлудаказ эгечлавай, зегъметдал рикл алай, авур хъсанвал чир жадай ксарин къадарни садрани тлимил тахъурай!

*Имара Мурадова,
Махачкъала шегъер*

«Чан диде, ви зегъметар чаз багъа я...»

И келимаяр СтIал Сулейманан райондин Алидхуърел яшамии жезвай диде, чIехи диде, гъунарлу кайвани, къени ва камаллу дишегъли, гатфарин ажайиб и береда вичин уьмуърдин 70 йисан баркаллу юбилей къейд авур Тамаара Багъаудиновна (Ибрагъимова) Рамазановадиз вичин веледрин сивяй гъар юкъуз ван къвезва. «Чаз чи диде вири крафа чешне я. Чи дидедин ачух рикI, галатун тийиџир гъилер, ачух чин – ибурулай гуърчег вуч ава дуьньяда! Гъар са кас вичикай хъсан къилихрин инсан хъунай эвелини-эвел уьмуър багъишай дидедиз буржлу я. Велед хана, чIехи авун патал дидеди чIугвазвай къван зегъмет! Чи дидеди чун 6 аял хана, бу-бадихъ галаз санал чIехи авуна. Гъар са куърне гъилиз атайла, дидеди, йифен ахвар хана, чун чIехи авуна, чаз уьмуърдин писни хъсан чирна. Исятдани диде чаз вири я: экъени, гъедни, рагъни, хъверни, къулайвални, секинвални...», – лугъузва абуру.

Эхъ, гьар са диде-бубадин мурад чпин веледрикай хъсан инсанар хкатун, члугвазвай зегьметар гъавайда тефин, балаяр вафалубур хъун я. И жигъетдай Тамара ва Рамазан Рамазановрин риклер архайин я. Диде-динни бубадин хъсан тарс, тербия къунвайди абур фадлай субутнава. И хизандиз мугьман хъана, ана авай гьал акурла, зун инанмиш хъана хьи, дугъриданни, дуьз тербияди чи уьмуьрда лап члехи чка къазва. Заз фадлай таниш тир абурун рушар – райондин телевиденида яргъалйисара кIвалахай Эльвира, гьакI Аксана, Сусана, Ирина, Рагнеда ва Суьлгъуьят диде-бубадин къуллугъда акъвазнавай вафалу веледар я. Диде-бубадиз абур гьар са карда куьмекар, лугъудайвал, эверай гъай, къилинди, абур чпин диде-бубадиз ийизвай виниз тир гъуьрмет я. Инсуьлт хъана, буба Рамазан месе гъатайла, абур чпин кенефдин къил квадарнач. Уьмуьрдин юдаш Тамара хала хъиз, абурун веледарни, иллаки патав яшамиш жезвай Аксана «духтур», гьакI рухвайрин ериндал алай абурун езне-ярни, хтуларни чпин бубадин, члехи бубадин, иран бубадин къуллугъда, йиф-югъ талгъана, акъвазнава. Гъвечли езне, СВО-да телеф хъайи Абдулаким Рамазан халуди мукьвал-мукьвал хабар къазва. ГьикI хьи, рикI къарсатмишдай чIуру хабар хизанди адакай чуьнуьхнава. Алакъадал алач, гьакI маса багънаяр жагъурзава.

Юкъван буйдин, рикIиз чими, чина берекатдин нур авай Тамара хала заз мукьувай чиз хейлин йисар я. Са шумуд йис идалай вилик зи дуст рушан теклифдалди адакай райондин газетдиз макъала кхьинин мурад аваз, зун Алидхуьрел фидайвал хъанай. ГьикI хьи, районда виридалайни гуьрчег гъаят хъягъун патал кьиле тухвай конкурсда Тамара Рамазановадин гъаят, гуьрчегвилиз, цуькверивди безетмишнавай гьалдиз килигна, 2-чкадиз лайихлу хъанвай. Таксидиз

эверна, физвай чкадин адрес лагъайла, операторди завай гъасятда хабар къунай: «Цуьквер авай кIвал яни?»

Агакъна Алидхуьрел... Вар гатана, гъаятдиз гъахбай чIавуз зун тажуб хъана лугъун тIимил я. Дугъриданни, заз зун женнетдин багъдиз аватай хъиз хъанай. Члехи къапара цанвай-бур гъеле куьчедални алай. Адалай инихъ гзаф вахтар алатнаватлани, гзаф крар дегиш хъанватлани, Тамара халадин рикIиз цуьквери сабурлувал, къуват гузвай хъиз я заз. Квез цуькверал адан рикI алай къван акуна кIанда! Адаз вичи цанвай цуькверин виридан тIварар чиди: крокусар, тюльпанар, астраяр, хризантемаяр, гладиолусар, георгинар, гвоздикаяр, вейгела, низ чиди, са къизилгуьлерин адаз шумуд цIуд жуьре аватла! Бустанда цанвай къацу хъчарин, чичIекрин лакарин патав ада къизилгуьлер битмишарзавай парникни гва. Ана члехи хъайибур ахпа Тамара халади, хатур ийиз, виридаз пайда. Ам гъил гзаф ачух дишегъли тирдини виридаз чиди.

Гъаятрилай гъейри, кьве мертебадин кIвалерин пенжеррани заз садрани такурбур ава. Члехи къапара аваз айванрикни цуьквер, цуьквер, цуьквер – къуд пад вири къунва абур. Дугъриданни, икI гьар кткай касдилай алакъдач. КIвале месел алай кас, кIвалихъ датлана мугьманрин кIвач, дишегълидин кIвалин-къан къайгъуяр – бес ибур тIимил яни! Гъавилий къуни-къуншийрини, Тамара хала чидай вири ксарини, гъа жергедай яз зани, адаз аферин, баркалла лугъузва. Цуьквералди «рикI аладариз» анжах кагбулвал тийижир, дугъриданни, цуькверай руьгъдин таъминвал ва къуват жагъизвай касдилай алакъда лугъуз кIанзава заз мадни.

Тамара халади уьмуьрдикай, цуькверикай, тербиядикай, хайи чIалакай ийизвай суьгъбетар акурла, сифтедай заз ам муаллим хъиз хъанай. Ахпа гъ-

авурда акъуна хъи, ина вичин «сир» ава: лезги чӀалан ва литературадин тарсар гайи, гъаӀ девирдин пис-хъсандакай вичин гаф лугъуз, райондин «Коммунизмдин гатфар» ва республикадин «Коммунист» газетриз эсерар кхей Багъаудин муаллимдин руш, гьелбетда, чӀалан къайгъудар тахъана жеч. Алай вахтунда чӀалар квахъуни, кӀвалера иллаки хайи чӀалалди рахун тавуни адакни секинсузвал кутагъайди за къатӀана. «Чна чи дидед чӀал кӀвачерик вегъена кӀандач. За жуван хтулризни гъамиша тикрарзава: Чан балаяр, урус чӀал мус ва гъина хъайитӀани чир жеда, жуван дидед чӀал сифте нубатда чирун лазим я. Гъа са вахтунда хайи чӀалав вири къадирлувилелди эгечӀна, и рекъай диде –бубайрини аялриз чешне къалурна кӀанда. Аялрин бахчада кӀвалахдайла, заз бязи аялривай чеб хизанра, кӀвалера лезги чӀалалди рахазвач лугъуз ван къевезва. Им чӀехи гъалатӀдиз рехъ гун я», – лугъузва ада.

Тамара Рамазановадин уьмуьрдин рехъ датӀана аялрихъ галаз алакъа-

да хъайиди рикӀел хкиз кӀанзава заз. Яргъал йисара ада Алидхуьруьн юкъван школада михъивилердайди яз кӀвалахна. ИкӀ, мектебда кӀелзавай вичин аяларни вилик жезвай, чӀехи пай вахтни хизандин къайгъуяр патал серфдай мумкинвал авай. Тамара халадин классар михъи пенжерралди, абур цуькверив ацӀанвайвиляй амайбурукай хкатна аквадай. Школадин директордин (а чӀавуз Велиев Мамед Велибегович тир), муаллимринни аялрин патай адаз еке гъуьрмет авай. Ихътин гъуьрмет ада гуьгъуьнлай Алидхуьруьн аялрин бахчада кӀвалахдайлани къазанмишна. Мукъвал вахтаралди, чна винидихъ лагъанвайвал, уьмуьрдин юлдаш азарлу жедалди, Тамара Рамазановади аялрин бахчадин гъаятдихъ гелкъведайди яз зегъмет чӀугунай. Гъаятра тунвай михъивилерикай чун гъеле рахазвач, ам элкъуьрна кунвай жугъунарни кваз, цуьквер цана, гуьрчегарнай ада. Санал кӀвалахзавай юлдашриз ам сир ачухиз жедай дустни, авачирбуруз вахни, дидени тир. Исятдани

абур Тамара халадални Рамазан халудал кьил члугваз, абурун гуьгьуьл кьачуз мукьвал-мукьвал кьвализ кьведа, рикI аладарда, санал кьвалахай вахтар рикIел хкида. Тамара халади гьазурдай милли хуьрекар – чIахарин ва хьчарин афарар, пичлекар, чул, чуьк, гьакIни ширинлухар, иллаки иситIа, садра дадмишай касдин рикIелай абурун тIям мад алатдач...

Тамара хала хьтин дишегьлидихь галаз сятералди суьгьбетар ийиз жеда. Адан насигьатар, меслятар, теклифар заз пара бегенмиш хьана. Мадни зун гьавурда гьатна: зегьметдал гзаф рикI алай дишегьли хьиз, ам гзаф итижлу ва хьсан суьгьбетчини я. Кьуй вичиз Сад Аллагьди яргьал уьмуьр, сагь чан гурай! Кьуй гьа вичи алхитайвал, вичин рикIни веледрикай гьамиша динж хьурай, дуьньяни – ислягь! Амин!

Алава. Юбилейдихь галаз алакьалу яз газетдиз за макьала гьазурна рекье твазвайди чир хьайила, адан веледри завай агьадилахь галай цIарарни алава хьувун тIалабна:

*ГьикI кьалурда рикIерин чим дидедиз?
Дережа гуз жедач адан некIедин!
Хизан кьени, низам кьени, кар кьени!
Адал алай берекат, нур – зар кьени!
Диде тушни чилин девлет, гьерекат!
Булах я ам, тежедай гьич шуьрекат!
Дуьньядин кьул багьшишайди балайриз,
Авурди чи гьар са кьадам кьулайди!..
Азиз диде чи уьмуьрдин бине я,
Ви тIваф, ви кар гьамишанда вине я!*

Кьейд. Тамара Рамазанова (Ибрагьимова) 1956-йисан 4-апрелдиз Алидхуьрел дидедиз хьана. Буба Багьбаудина хьиз, диде Суьлгьуьжатани авай са рушахь галайвилер гзаф ийизвай (Аллагьди рагьметрай чпиз!) Хайи хуьре 9-класс акьалтIарна, Дербентдин педучилищедик акат тавурла, руша Буйнаксда кIелдайвал хьана. Амма 1-курсунин сифте сессия вахкана, хуьруьз хтай руш дидеди мад

аниз (Буйнаксдин рехъ агалуникай кьурху аваз) ахьайначир... Дишегьлидин уьмуьрда кьисметдихь иллаки кьетIен метлеб ава. Низ чидай дидедизни бубадиз авай тек са руш кьисметди и кьил а кьил авачир уьзуьмлухринни кьуд пад элкьвена кьунвай рагарин арада авай КIварчагь дередиз акьуддайди. 1974-йисуз Тамара Ибрагьимовади ва Зизикрин хуьрйй тир Рамазан Рамазанова кьисметар сад авуна. Гаф кватай чкадал лугьун хьи, кьвед лагьай сеферда заз и хизандикай абуру кьизилдин мехьер кьейд авурла, 2024-йисан гатуз кхьиз кIан хьанай. Амма уьмуьрда бязи вахтара гуьзлемиш тавур крарни кьиле фида эхир, садра амукьай кар амукьда, ахпа маса дердияр акьатда. Са гафуналди, Тамара халади мукьвал-мукьвал тикрардайвал, гьар са кардиз Аллагьдин патай кьисметдин вахт ава. Дугьриданни, гьакI я кьван.

Т. Рамазановади рикIел хкизвайвал, Зизика кIвалах авачир. Жегьил хизан патарал – Узбекистандин Самарканд шегьердиз кIвалахар ийиз фена. Амма са тIимил вахтни арадай тефенмаз, буба рагьметдиз фенвай талагакьна. Ватандиз хтай жегьилри, диде ялгьуз тун тавунин кьарар кьабулнай. Алидхуьрел, куьгьне кIвалер чуькIурна, Рамазан ва Тамара Рамазановри кьве мертебадин чIехи кIвалер эцигна. Кьуни-кьуншидин арада гьуьрмет-хатур аваз уьмуьр кьиле тухузва. Гаф кватай чкадал лугьун лазим я хьи, Рамазан халуди уьмуьрдин чIехи пай кьванцин устIар яз зегьмет чIугуна. Ругуд аялдиз абуру чешнелу тербия гана. Алатай асирдин 90-йисара виридаз кьилин образование гудай мумкинвал хьаначтIани, кье абур гьар сад чпин кьил хуьдай пешейрин сагьибар яз, гьардахь чпин хизанар аваз яшамиш жезва.

Ирина Юркзулиева

Дяведин Игит, устан, композитор...

*Дугъриданни, адаз дагъларин уьлкведин сад лагъай композитор лагъай-
тлани жеда. Адан виридалайни машгъур марш «Дагъустандин дагъви»
я; эцигунардайлани, Ватандин Чехи дяве фидайлани адан ван къведай;
мехъеррални, халкъдин милли суварар къаршиламишдайлани ам га-
лачиз жедачир. 1960–йисалай и макъам дагъустандин телевиденидин
«эмблемадиз» элкъвена.*

Вири са гуржидиз къумукъ руш
клан хъунилай башламишна. Им XIX-
асирдин юкъвара хъанай. Офицер
Иван Квинитаздеди Дагъустандин
полкуна къулдугъзавай. Са сеферда
адаз Гелли хуьряй тир гуьрчег Къис-
таман акуна. Адал эвленмиш хъун
патал офицерди ислам дин къабулна.
Амма абурун хизан мягъкеди хъанач.
Чара хъайила, бубади гъвечли хва
Исабег вичихъ галаз Гуржистандиз
хутахна, чехи хва Александр Дагъу-
станда эме Екатерина Семёновнадин
къвале амуькна. Хайи бубадин ва вич
къабулай хизандин алакъа къалурун
патал гададиз къве фамилия гана –
Алхазов-Иванов (эмедин гъуьлуьн
фамилия Алхазашвили тир, гадин
бубадин твар – Иван).

1877–1878 – йисарин урусринни туьрк-
верин дяве башламишайла, 16 йиса
авай Александр вичин хушуналди
фронтдиз фена, дяведа къегъалви-
лелди женг члугуна, ам Георгиевский
хашунин ва къве медалдин сагъиб
хъанай. Дяведай ам инвалид яз хта-
най: Карсадин патав женгер фидай-
ла, адал залан хирер хъанай, идакди
адан са къвач метлелай атлудайвал
хъанай.

Екатерина Семёновнади рикле-
л хкана, Александраз гъвечли члавуз
музыкадин алатрал къугъваз, абур
туьклубриз кландай, члагъандал, ги-
тарадал ва агъач-къумуздак къугъ-
вадай. Ада хъиз Тифлисдин музыка-
дин училищедиз гъахъун меслятна.
Александр эмедин теклифдал рази

хяна. Са шумуд йисалай ада мастер-настройщик пеше к'ячуналди агал-к'юнралди училище акбалтларна ва Темир-Хан-Шурада музыкадин алатар туьхк'уьр х'ыйидай Даг'устанда сад лаг'байди тир устлархана ах'байна.

Гуьг'уьнлай Александр Аннадал эвленмиш хяна. Анна Алхазашвилийри чпиз рушвилиз к'ябулнавай аял тир. Хизанда ругуд аял хяна. Гададин патав адан хайи диде К'ыстаманни к'ведай. Ам виридалайни гуьрметлу чкадал – гам экл'янавай тахтадал – ацук'ярдай. Ч'ехи диде атунал хтулар Тамара, Мария, Гиге (Георгий) гзаф шад жедай. Абуруз чизвай, бадеди чпиз пишкешар г'ийдайди, г'авилияй адалай элк'ъвез г'яраяр ийиз жедай. К'ыстамана зарафатдивди луг'удай: «Ак'т'ваз, секин х'ух'ь, хашпараяр!»

Устаддин к'вал шег'ердин к'илин куьчеда авай. Музыкадал рик' алай к'ванбур вири Алхазов-Иванован муьштерияр тир. Пианино, рояль, гармонь, баян, гитара, аг'яч-к'юмуз – и вири алатар устларди х'ыйизвай. Ам вични ибурукай са шумуд алатдал к'уг'т'вазвай. Патарив г'вай лежберриз адан мак'амрих'ь яб акализ хуш тир.

Композитордин биографиядал машг'ул х'айи Булач Г'яжиева вичин очеркда устлардин к'вале х'айи аг'валатдикай к'х'енва:

«Ички х'вана гуьг'уьлар шад х'анвай муг'манди иесидивай са мак'ам яг'ун т'лалабна.

– За лап ашк'идивди ядай х'и мак'ам, – амалдарвилелди жаваб гана Алхазов-Иванова, – амма заз инжикли ийиз кланзавач.

– Вуж? – хабар к'язва муг'манди.

– Куьн, – луг'удай иесиди.

– Зун?! – тажуб жедай инсан, – зун г'ик' инжикли жедай?

– Бес куьн музыкадин алатдал ацук'нава эхир!

Муг'ман, ц'ук эцигайди х'ыз, к'удг'уьнна к'яраг'дай. Гам чилел гадардай, адаз Алхазов-Иванова вичи раснавай лап ч'ехи ч'лаг'ан аквадай».

Устаддин к'вал г'як'тик'ятдани «суьг'уьрдинди» тир: к'явал флюгер алай, ада гарал мак'ам язавай, к'вале авай саки вири затлари – лампади, муг'ман ацук'завай студди, чай ргазвай сумаварди – вирида шад мак'амар язавай. Ва генерал-губернаторди ганвай протез Александра ак'ван х'сандиз дуьзмишарнавай х'и, г'ятта хайи рушаз бубадих'ь са к'вач галачирди анжах 14 йис х'айила чир х'анай.

Амма устад Даг'устандин куьтурадин тарихда ада туьк'уьрнавай музыка себеб яз амуьк'най. Иф'ериз Александр Иванович явашдиз флейтадал х'сан мак'амар ядай ва вичиз бегенмиш х'айибур к'х'идай. Уьмуьрдин эхирдай адах'ь 70-далай гзаф композицияр х'анвай. Виридалайни машг'урди «Даг'устандин даг'ви» т'вар алай марш я. Даг'устандин балкланрин полк патал к'х'ей и марш виридаз бегенмиш х'ана. Полк Алхазов-Иванован к'валин патавай фидайла, команда гузвай: «Смирно! Эрч'ли патах'ьди!» 37 касдикай ибарат тир оркестрди марш язавай. К'ил эрч'ли патах'ь элк'уьрна, вишералди атлуяр чпиз салам гузвай к'як'ан яхун итимдин патавай физвай.

1918-йисан ноябрдин вацра Александр Иванович к'валахдин рек'яй Порт-Петровскдиз рек'е г'ятна. Амма Темир-Хан-Шурадиз элк'вевна х'физ х'анач: даг'лариз х'фидай рех'ь агалнавай. Ахпа шег'ердиз интервентар атана. К'утармиш х'ун паталди, музыкант ацалтай сад лаг'бай пароходда ацук'на. К'ве г'яфтеда пароход гуьле амуьк'на. Ахпа ам Ленкоранидин портуна ак'т'вазна. Гзаф пассажирар испанка т'вар алай азардик начаг'ь х'ана. Александр Ивановични начаг'ь х'ана. 1919-йисан январдин вацра ам Ленкоранида к'ена ва г'яна кучукна.

*Г'язурайди
Г'уьлнара Асадулаева я*

Гуьллерханум
Рустамова

Виридалайни къиметлу шабагъ

Табасаран райондин Гуьгьрягъ хуьрай тир Рустамова Гуьллерханум Дагъустандин Огни шегьердин 3 – нумрадин школадин сифтегъан классрин муаллим яз саки 40 йис я. Гъвечли члавуз адаз манияр ягъиз гзаф кландай, гъавилъй ам Избербашдин педучилищедин музыкадин отделенидик экечлна. Училище акъалтларайдалай къулухъ ада сифтегъан классрин муаллимвилдин курсар акъалтларна. Гуьллерханум Рустамова садрани савкъватринни шабагърин гуьгъуьна хъайиди туш, адаз виридалайни члехи шабагъ – им вичи тарс гузвай аялрин патай гуььрмет я.

– 1966- йисуз къати залзала хъана, вири дагълух хуьрерин агъалияр дуьзенриз куьчарна,– ихтилатзава Гуьллерханум Рустамовади. – Гъа икI чи хизан Экендилдай Гуьгьрягъ хуьруьз куьч хъана. Зун чун цийи чкадиз куьч хъана ва ина цийи кIвал эцигзавай вахтунда дидедиз хъанай. Хизан члехи ва дуствилелди яшамиш жезвайди тир.

– *Вучиз квез музыкадин образование къачуз клан хъанай?*

– Заз сад лагъай классдилаь манияр лугъуз кландай, вири мярекатра иштиракдай. Математика заз эсиллагъ кландачир. Гъавилъй за ахътин чка хъана хъи, герек манияр пара лугъун ва математикадай имтигъан тежен.

– *Училищеда музыкадин гъи алат хкъанай?*

– Хуьрерин агъалияр гъасятда баян чирзавайбурук кутазвай. Белки, пианино чаз гъеле фад яз гъисабзавай жеди (хъверзава). Хиве къан, училище куьтягъайдалай къулухъ за баян садрани гъиле къуначир, исятда завай адал са макъамни ягъиз жедач. А члавуз баяндин къимет 120 манат тир. Чахъ члехи хизан авай, ирид аял.

Диде-бубадивай заз икъван багъа затI къачуз жезвачир.

– *Гъавилъй сифте классрин муаллим жез клан хъанайни?*

– Заз гъамиша кландай сифте классрин муаллим жез. Неинки са музыкадин тарс, гъакIни вири предметар тухуз. Зун сифте сеферда практикадиз ракъурайла, за гъвечли классриз фидай вахтни жагъурдай, тежриба къачуз. Вучиз лагъайтIла, заз чизвай: «За гъвечли классрин аялрихъ галаз кIвалахда». Колледж акъалтларайлай къулухъ зун ракъурай школада сифте классрин муаллим герек тир. Гъа икI зи мурад гъасятда къилиз акъатна.

– *Анжах музыкадин тарс куьне ятлани тухузва, тушини?*

– Гъелбетда. Баян ягъиз заз чидатIлани, музыкадин образование заз пара герек атана. Чи муаллимар лап хъсан пешекарар тир, чна музыкадин литература, нотная грамота чирнай. Гъавилъй за алай вахтунда вокалдин тарсарни гузва ва аялриз театрдин искусствони чирзава.

– *Музыка квез пешекар педагогри тухванай, амма халичаяр храз, мумкин я, куь ивидик кваз хъун.*

–Халича храз чир тахъанмаз чи Табасаран районда гыч гъуьлуьзни гузвайди туш. Дидедиз зун Избер-башдиз фена кланзавачир. Лугъудай: «Акат къванни авуначиртла». Ада умуд кутазвай, зун клелиз акат таву-на хуьре гамар, халичаяр храз амуь-да (хъуьрезва). Зун станокдихъни цигел жезва. Эхиримжи халича за 2006-йисуз храна. Адалай инихъ мад зун станокдив агатнач.

– *Куь клвале куьне храй халичаяр пара авани?*

– 10-12 къван жеда. Алай девирдин жегъилриз ихътин гамар, халичаяр са акъван хуш туш. Амма Ростовдай зи уьмуьрдин юдаш Эседан дустар къвезва, чи гамар акурла абур и гуьр-чегвилел гъейран жеда. «Жуван гъи-лералди хранвани?» – мягътел жезва абур.

– *Эгер ихтилат гъуьлуьккай кват-натла, куьн адахъ галаз гъикл таниш хъанай?*

– Зазни зи вахаз халади шефтелар клватлиз куьмек гуз ша лагъанай. Гъа и юкъуз Огни шегъердай къве итим хтанвай – емишар къачуз. Аквадай гъаларай абуроз чи хуьре пара тям-лу шефтелар авайди чизвай. Абуру-

кай сад зи гележегдин гъуьлуьн дуст яз хъана, гзаф зиринг жегъил тир. Са тлимил вахтундилаь Эсед вич ата-на чи клвализ, захъ галаз таниш жез кланзавай. Адаз лагъана: «Ам вахъ га-лаз рахайди туш, стхади ихтияр та-ганмаз». Ам зи стхадихъ галаз таниш хъана ва адавай захъ галаз рахадай ихтияр къачуна. Зун адахъ галаз та-ниш хъана, са тлимил рахана.

– *Квекай раханай?*

– Ада са вуч-ятлани чпин нугъат-далди лугъузвай. Зун са куьнинни гъавурда гъатначир (хъуьрезва). Гъа гъакл хъфенай Эсед, гаф атлана, ра-зивал тагана. Буба рази хъаначир. Чаз ам чизвачир, я адан хизан, я ам гъи-най ятла. Ахпа халани вах Огнидиз фенай, ам чириз. Къведай йисуз ам мад хтанай . Зун мягътелни хъанай. Эхирки Эсед вичин мураддив агакъ-на. Зун адаз фадлай таниш касдиз хъиз килигзавай.

– *Гила гъуьлуьн нугъатдай кыл акъатзавани?*

– Гъелбетда. Гила зи диде-буба зи гъавурда гъатзамач, зун гъуьлуьн ну-гъатдалди рахазва.

– *Куьне гъа са школада клвалахза-вани?*

– Эхъ. За Эседаз гъасятда лагъанай:
«Эгер заз ви шегъерда к̄валах жагъур
тавуртла, зун ваз гъуьлуьз к̄ведеач».

– *Исятда рушари машин т̄лалаб-
зава куьне к̄валах.*

– Завай к̄валах галачиз же-
дач. 10-мартдиз чи мехъер хъанай,
1-апрелдиз зун к̄валахал экъечнаи.
Ингъе и йисуз зи юбилейдин выпуск
я. Цуд лагъай.

– *Куьне 40 йис идалай вилик тарсар
гайи аялринни гилан аялрин арада
тафават авани?*

– Ава, гьелбетда, гила вахт масад
я. Виликдай муаллимдиз гзаф гъур-
мет ийидай, гила ак̄л туш. Амма за
арза ийидалвал авач, зи гъилик квай
аялрин патай заз гъамиша гъурмет
ава. Зи виликан ученикри шегъер-
дин пара идарайра к̄валахзава. Гъи-
низ фейитлани, гъана зи ученик аваз
жеда. Абуруз зун акурла шад жеда ва
куьмек гуз гъазур я. Гъа им муаллим-
диз виридалайни ч̄лехи шабагъ я –
аялри вич рик̄ел хуьн.

– *Къез х̄суи аялар шумуд ава?*

– Заз къуд аял ава: къве хвани къве
руш. Эльдар, Идрис, Венера ва Фати-
ма. Гъвечли рушалай гъейри вири-
дахъ чпин хизанар ава. Ада лугъузва:
«Заз зи уьмуьрдин юлдаш дах хътин-
ди хъана к̄ланзава». За адаз жаваб гуз-
ва: «Ахътинди авайди гъа сад я, мад
амач» (хъверзава).

– *Аялар Дагъустанда яшамии жез-
вани?*

– Чи веледар къве шегъерда ава: са
хвани руш – Мурманскда, муькуьбур
– Ростовда. Гатуз вири иниз х̄кве-
зва, к̄вале х̄тулрин шад гъарай жеда
– чахъ абур пуд ава. Абур хъфейла,
к̄вал ичли жеда. Амма уьмуьр гъахъ-
тин зат̄ я. Бахтунай, зунни Эсед гъе-
ле жегъилзама, чахъ гъеле жуван
дерди-бала ийидай к̄уьват ама. Къуь-
зуь хъайила, чаз чизва – веледри чун
текдиз тадач, чи к̄гайгъу ч̄лугвада.

Руслан Бакидов

Василий Верещагин

Нугъаяр

Дяведин женгерин иикилар члугур зурба художник Василий Верещагин дуьньядин майданра пара сиягъатар авур кас я, гъа гъисабдай – Кавказдани. Ада рекъера авур кхъинарни члугур иикилар френг члалал Парижда акъатзавай «Le Tour du monde» («Дуьнья тирвал сиягъат») журналдин 1868–1869 йисарин 17 ва 19 нумрайра Эдуард Чартонан редакторвилек кваз чап авунай. И очеркфра жуьреба-жуьре халкъарикай, Кавказда кыле фейи агъвалатрикай, месела, лезги Гъажиги Муртуз кыле аваз Закаталда къарагъай гъулгъуладикай а касдин суьретни галаз кхъинар, ишиитри Ашурадин югъ гъикI кыле тухузвайтIа гъадакай ва гзаф маса крарикай кхъенвай. Чна квез а макъалайрин нугъайрикай ихтилат физвай куьруь пай теклифзава.

Къибледихъди рекъе авай зал гзаф гъилера нугъаяр дуьшуьш хъанай. Абур къалмикъ чуьллерай яна Тифлисахъди куьч жезвайбур тир. Абурун гъерекатда са гъихътин ятлани къетленвал, ажайибвал авай. И кардай къил акъудун патал абурун алатай вахтариз вил вегъена, абур Туьркиядиз куьч хъана, гила анай элкъвена Россиядиз, чпи гадарай хайи кIвалериз хквезвайдакай лагъана кIанда.

Абур элкъвена хтунин себеб вуч ятIа? Аквадай гъаларай, сифте нубат-

да – абурун кыилел хъайи гъукумдарин ришветбазвал. Гъа са чIавуз, ватан туна куьч хъунин себеб – вири мусурманриз Туьркиядин гъакъиндай хуш майилар хъунни рикIелай алудна кIандач. Мадни алава яз фикирна кIанда хъи, такур чкайри чпелди члугвада ва инсанди ана вичин уьмуьр гена къулайди жеда лагъана умуд ийида. Мадни за фагъум авур кар я: исламдин дин гвай халкъари туьрквериз пара гъуьрмет ийида. «Стамбул» (Константинополь) гафунни жуьреба-жуьре маса чкайра ду-

ланмиш жезвай халкъар суьгъурда твазва. Абуруз чпиз ана халис иман, секинвал ва шадвал жагъидай хъиз я.

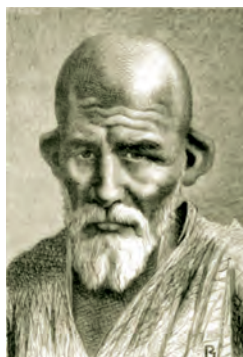
Нугъаяр ибур къуру хиялар тирдан гъавурда акъуна. Зурба хиве къунрин чъалахъ хъайи абур, тадиз чпихъ авай-авачирди маса гана, амай шейшуй гадарна, чъехи къватлалралди Туъркиядиз рекъе гъатна. Парабур абурукай ана гишила, маса дарвилерикди телеф хъана, амукайбур Туъркиядин чъехи шегъерра, чпиз хайиди тахъай уьлкведа, къекъверавилиз аватна.

Урусрин гъукуматдиз вичин халкъ русвагъ гъалда авайди чир хъайила, Россиядиз хквез кланзавайбуруз хъша лагъана. Нугъайрикай чъехи паюни и теклиф къабулна, заз Тифлисдиз фидай рекъе акур а клеретлар – ватандиз хквезвай нугъаяр тир.

Гишила са чандал алай, чпин вилкан квал-югъ чкадиз хкиз алахънавай, Стамбулдизни адан чъалахъ хъайи чпиз къаргъишар ийизвай абур акурла, рикл тлар жезвай. Нугъайрин чилер Кавказдин кефердинни рагъаклидай патан часпарда къибледихъди, къалмикъ чуьллерив къван экъай хъанвайбур я. И зурба чилериз Нугъайдин чуьллер лугъзва.

Нугъаяр ислягъ, зегъметдал рикл алай, адетралди, къилихралди, вердишвилералди чпиз ухшар тир къалмикърилай фад са чкадал бинеламиш жадай миллет я. Гъавилъй зун къалмикърикай рахадач, дуьз лагъайтла, заз абурун юрдариз илифдай вахтарни хъанач.

Туъркиядай экъечлна хквез, рекъин къерехда ял акъадариз акъваз хъанвай нугъайрин еке клеретл дуьшуьш хъайивилъй, за къелемдалди абурукай са шумудан шикил члугуна ва и макъалада чап ийизва. Парар алай гъайванар, гъа чеб хътин яхунбур, рекъин къерехриз ахъайна, къери ва руквади къур векъе къекъвезвай. Итимар кларасдин тларар, курар расу-

нал машгъул тир. Абур гъа и рекъе гъалтай лежберриз маса гузвай. Ди-шегълийрикай парабур ухсул пеке-риз пинейар язавай, амайбуру тлам алачир хуьрекар гъазурзавай.

Аялар, тветлерин лужар хъиз, хуьрекар ийизвай чкайрал, чпин гишин руфуниз недай клус гъатдатла акъаз, ягълаврал элкъвезвай. Вилик-рай и инсанрин гъал хъсанди тир-виликай чир хъайила, заз генани и бахтсузбурун язух атана. Гила абуру чпин уьмуьр ихътин усалди хъайивилъйни сада-садаз туьнбуьгъар ийизвай. И нугъайрикай гъафбуруз урус члал чизвай, им абур са къадар савадлу тирдан делил тир. Чара чларик четиндиз кклидай, чара члалан сесери клевера твадай маса халкъарив гекъигайла, и кар генани ашкара жезвай.

Дуствилин лишан яз, нугъайди теклифай нагъакъан тенбекдин къалиян члугуна хъфидайла, за чпин суьретар члугурбуруз са шумуд абаси гана. Идай абуру зун рекъе недай тлуьн-хъуналди таъминарна ва риклин сидкъидай тир хийир-дуьа авуна.

– Гила вун чи таниш я, – лагъана заз еке япар авай къуьзека, зи къуьнуьз капаш вегъена, – Ставрополдиз акъатайтла, къуьзуь Аль-Аль хабар яхъ...

*Гъазурайди:
Гуьлнара Асадулаева*

Разият
Агъмедова

Вуна арадиз Гъайи дуьнья...

Ам патал хайи члал – эвел-эхир авачир, ван кылеллаз авахъзавай, тлебиагъдизни инсанриз къуват гузвай зирунг вацл я. Чун вичикай рахазвай дишегълиди, Разият Абдуллаевна Агъмедовади – ам литературовед, филологиядин илимрин доктор, профессор, Россиядин писателрин союздин член я – вичин уьмуьрдин ва пешекарвилин рекъе вичел чтикай даяхар хъайи, руьгъдик гъевес кутур инсанар пара дуьшуьш хъайидакай лугъузва.

Буба

Ада милайимдаказ вичин аял вах-тарикай, хизандикай суьгъбет ийизва:

– Бубади вири вичин уьмуьр инсанриз чирвилер гуниз бахш авурди я. Муаллим Абдулла Бекеевич Агъмедов, дяведин иштиракчи, пара къадар мусибатар, кватунарни гъалибвилер акур, амма и вири крарай чан аламаз акъатай, инсанриз вичин чирвилерни вичин пешекарвилин тежриба багъиш авур кас я. Ада вич, цлерид йиса авай жаван, гъикл фронтдиз катнайтла, са шумуд гъилера вич элкъуьрна гъикл рахкурнайтла ихтилатардай. Эхирни военкомди адаз «жаза» гана: гада Сухумдин дяведин училищедиз клелиз ракъурна. Ам куьтягъдалди Абдулла фронтдиз акъатна, ана ада къегъалвилелди женгера иштиракзавай, ахпа есирвиле гъатна, анай катна, фашистрихъ галаз дяве ийизвай грекрин ЭЛАС гъерекатдин партизанрин клеретдик экечна, члехи Гъалибвилел къведалди фашистриз ягъунар къуна...

Дяведилай гуьгъуьниз Абдулла Бекеевича Дагъустандин муаллимрин

чирвилер хкаждай институтда, просвещенидин министерствода кваллахна, муаллимвал авуна, хайи члаларин тарсарин ктабар кхъена. Ада иердиз шикилар члугвадай, вичин рушариз вич абурун диде Кумсийат Хизриевадал гъикл ашукъ хъайиди тиртла, суьгъбетар ийидай. Хизан кутуна, уьмуьр амай къван санал хъана. Ада вичин папаз адан хъсан къилихдай, аялрал члугвазвай зегъметдай, кваллиз атай мугъман ачух чиналди къабулунай гуьрмет ийидай, къимет гудай. Ада паб вичиз Аллагъди гайи савкъват я лугъудай. Гъакъикъатдани, дидеди женнетдин къушра хъиз хизанда чими, регъимлу ва къайгъудар гъалар яратмишдай.

Хайи члал – хайи Ватан гафуникай ибарат хъанвай гаф я.

Разият Абдуллаевнади вич дар дерада авай къумукърин хуьре хайиди я лугъузва. Бубадин алахъунрин нетижада са гъвечли хуьруькай Къарабудахкент райондин члехи Кака-Махи хуьр хъана.

Дяведилай гуьгъуьнни йисар Разият Агъмедовадин рикел Гъалиб-

вилин шадвилеринбур, инсанар зегъметдал ашкъиламиш хъанвай-бур, ватан чкадиз хкунин мурадлив ацланвайбур яз алама:

– А йисара хуърера Дагъустандин аялриз тарсар гуз атанвай муалли-мар пара авай. Тебиатдал, патефон-ни гваз, къуьлер ийиз, манияр лугъуз, шаддиз, хъуьруьн-зарафат галаз Сад лагъай майдин маевкаяр гъикӀ кьиле фидайтӀа, къе хъиз зи рикӀел алама. Абур ажайиб вахтар тир. Дяве алатай гуьгъуьнин йисара инсанри еке къастар-мурадар, гъевес гваз уьмуьр кечирмишзавай. Зегъмет-дихъай кичӀедачир. Ислягъ уьмуьр-ди инсанар ашкъиламиш авунвай, акъалтзавай четинвилериз дурум гуз чирзавай, къуватрин гъайиф къевез тазвачир. Диде-буба жегъилзамай. Буба хизандив, зи ажайиб, къени къилихрин, чин, гъилачух, мугъман-рал рикӀ алай, ракъинин нурди хъиз инсанар вичел желб ийидай дидедив эгечӀзавай тегъер аквазвай зун хару ва милайим гъалара чӀехи жезвай...

Бахтлу аялвилин йисар акъатай ватан яз рикӀел аламай дагъдин хуьруь Разият Абдуллаевнадин къилихрик дурумлувилин, жув-жувахъ инан-мишвилин ерияр кутуна. «Къакъан дагъларин синерай заз жуван хиятра авай суьгъурдин ажайиб алем аквазвай. Вилерикай ашкъидикай риваятар, дагъларни дагъвияр аклажариз клан хъайи чапхунчийрихъ галаз ягъунра гъалиб хъайи къегъалрикай ажайиб негъилар карагдай. Гъа икӀ зак жуван ватандин тарих ва эдеби-ят дериндай чирдай, къадим эпосрай кьил акъуддай, тарихда машгъур хъайи тӀварарикай жезмай къван гзаф чирвилер къачудай гъевес акат-на. Халкъдин сивин яратмишунрин, къагъриманрин мецел хъайи дидед чӀалакай, зи халкъдин, вири респуб-ликадин тарихда гелер тур къегъал ксарикай гзаф чириз алахъна.

Вилик чӀавара виридалайни хъсанди тир, дериндай ингилис чӀал чирзавай 13-нумрадин мектебда ге-лежегдин филологдиз къецепатан

члал пешекарвилелди чирдай мумкинвал хъана. Вични лап къакъан дережада: адан муаллимвилин пеше мектеб гъеле куътягъдалди муаллимрин чирвилер хкаждай Институтда башламиш хъанай.

Цацар авай, амма ашкъи кутадай рехъ...

А члавуз гележегдин педагог ингилис члалан тарсар гуз Къарабудахкент райондин Агъа-Къазанищедин мектебдиз квалалахал ракъурнай.

– Муаллимвилин пешеди заз ингилис члал мадни дериндай чирдай мумкинвал ганай. Вуз акъалтларайла, за Буйнакск шегъердин 7 ва 5 нумрайрин мектебра ингилис члалан муаллимвилин пеше давамарнай. Амма илимди къвез-къвез зун вичелди члугвазвай. СССР-дин АН-дин илимдин ктабханада старший библиографвиле квалалахдай члавуз за илимрин академиядин филиалдин аспирантурадани клелзавай.

1988-йисуз за Тифлиса Шота Руставелидин тварцлхъ галай гуржи литературадин Институтдин диссертацийрин советда «Къумукърин литературада поэмадин жанр» темадай кандидатвилин диссертация хвена. Гъа члавуз Гуржистанда РАН-дин Гъамзат Цадасадин тварцлхъ галай ИЯЛИ-дин ДНЦ-дин илимдин къилин къуллугъчи Чакар Юсуповади докторвилин диссертация хвенай. Ам илимдин рекъе зи къилин меслятчийрикай сад хъанай. Чи алакъаяр дуствилинбуруз элкъвена. Вири уьмуьрда чун чи дуствилиз вафалу яз амукъна.

– Илимдин рекъе захъ виридалайни хъсан меслятчийр хъайиди я – Салав Мегъамедсалигъович Алиев, Абдул-Къадир Юсупович Абдуллатипов. И ксари илим – вири инсаниятдин ивиран хуьнин ва вилик кутунин, миллетрин арада сагълам гъалар арадал гъунин, руьгъдин къакъанрихъ ялунин, гзаф миллетринди тир Дагъустандин литература халкъарин

рафтарвилер пайгарбур авунин къилин шартл яз гъисабиз хъайиди я.

Разият Абдуллаевнади нетижалу-даказ зегъмет члугурди я, илимдал машгъул хъана, муаллимвал авуна, доцентвиле квалалахна, ДГУ-дин Россиядин халкъарин литературайрин кафедрдин профессордин везифаяр тамамарна. Ада «Дагъустандин литература», «Россиядин халкъарин литература», «Литературадин ахтармишунрин методология» предметрай лекцияр ва практикадин тарсар къиле тухвана. «Алай аямдин Дагъустандин литературада руьгъдинни ахлакъдин месэлаяр» тлвар алай спецкурс клелна. Курсовой, дипломри, магистердин ва диссертацийрин квалалахриз регъбервал гана. Чи уьлкведа ва къецепатан уьлквейра илимдин конференцийрал докладар клелна.

РАН-дин ДНЦ-дин диссертацийрин советда «Дагъустандин халкъари сада-сад руьгъдин жигъетдай девлетлу авунин месэлаяр алай девирдин литературада къейд авун» тлвар алай докторвилин диссертация Разият Агъмедовадин илимда къачунвай агалкъунрин къилин нетижа хъана.

– Чапдай акъатай «Къумукърин поэма», «Адалатлувиликай, жумарт-виликай ва намусликай» тлвар алай ктабриз илимдин майданра лап виниз тир къимет гана, – къейд ийизва РАН-дин ДФИИ-дин илимдин къилин къуллугъчи М. А. Гъуьсейнова.

Разиятан крарик къуьн кутагъвай-бур адан хизан, веледар я: руш Хажара дизайнер я, шикилар члугвазва – члехи-бубадилай атай ирс я, хва Алибег айтишник я.

Хтулри, Кумсията, Амината, Сафията, адаз шадвал багъишзава. Разият члалахъ я: са вахт къведа, жегъилри хизандин, Дагъустандин адетар баркалла алаз давамарда, чпин алем яратмишда, чпин гуьгъуьнал алай-бурал агакъарда...

Айшат Тажудинова

Рекъидалди хвейи дуствал

Каспи гъуьлуьн кърехда авай пляжда жегил рушан мейит жагъайдалай инихъ ю йисалай гзаф вахт алатнава. Ам кьейи кас адан виридалайни клеви дуст руш яз хъана.

Саида ва Наида (вири тлварар дегишарнава) Дагъустандин дагълух хуьре члехи хъана. Абур сад лагъай классдилай дустар хъанай. Амма, гзаф вахтара хъиз, члехи хъайила абурун рекьер чара хъана: Саида Махачкъала «муьтлуьгъариз» фена, Наида хуьре амукъна. Рушари чпин дуствал хуьзвай, зенгер ийизвай, соцсетрай кхъизвай. Саида гъуьлуьз фенвачир, Наида гъуьлуьз физни, адахъ галаз чара жезни агакъна.

Са сеферда гатун зегъем юкъуз Наидади Саидадиз зенг авуна ва вичиз хуьре сугъул тирди, гъуьлел ял ягъиз къвез кланзавайди лагъана. Саидади дустуниз Махачкъаладиз атун теклифна. Наида гъуьлуьхъ галаз чара жедайла, адаз гъуьлуь машин тунвай. Руша гъасятда машиндиз вичиз герек затлар вегъена, са кве сятинилай ам шегьердиз агакъна. Йиф абур шаддиз актудна, экуьнахъ гъуьлел фин кьетлна, амма шегьердин пляждад ваъ, инсанрихъ вилерикай яргъа жедайвал шегьердивай са тлимил яргъа пляждад фидайвал хъана.

Пляждад агакъайла, рушариз инани пара инсанар аваз акуна,

абуру це чуьхуьнагар авуна, къумадал кьецлила эклий хъанвайла, патавай луьткведа аваз кве жегил гада физвай. Рушари тадиз чпел дасмал вегъена ва гадайриз гъилин ишарадалди салам гана. Гадаяр мукъув агатна. Ибур Маратни Арсен тир. Абуруз рушариниз ял ягъиз атанвай туристар хъиз авай, килигайтла, жуванбур яз хъана. Жегилар нянихъ ресторанда гуьруьш жедай меслятдал атана, ихътин ресторана пар авай гъуьлуьхъди къвeday рекъе.

Марата Москвада клелзавай, ам гатун муьгълетриз диде-бубадин патав хтанвай. Арсена гъа чеб няниз физ гъазур хъанвай ресторанда къаравул яз клвалахзавай.

Няниз абур кьудни гуьруьшдиз атана, ресторанда абур кьилдин чкадиз феначир, гъа гъаятда нез-хъваз ацукъна.

Луьгун хъи, гъеле юкъуз рушари пивояр хъанвай. Ресторанда гъикъван хъванатла, саданни кьил акъатначир.

И йифен агъвалатар тадикидаз кьиле физвай: хъвана пиян хъанвай Саидани Марат кьилдин кабинкадиз фена. Наидани Арсен текдиз амукъна, амма абуроз умуми члал жагъанач. Са тлимил вахтундилай Марат хтана, амма Саида авай кабинкадиз гила Арсен фена. Марата Наида хъуьруьнар ийиз, алдатмишарзавай, амма Наидадин рикл секин тушир. Са арадилай Саидани Арсен кьецел

экъечIна, столдихъ ацукъна. Саидади Наидадин япал са вуч-ятIани лагъана, идалай гуьгъуьниз Наидади вичин дуст руш столдихъай къарагъариз, галчIуриз гатIунна. Анжах Саидадиз къарагъиз кланзавачир, ада вич галатнава лугъзвай. Гадайри абуроз гъа ина йиф авун теклифна, Наида рази жезвачир. Ада чпиз экуьнахъ сятдин вадаз шегъердиз хъфин герек тирди ва палатка кIватIна кланзавайди, лагъана. Рушар къал алаз рахазвай. Наидади виридаз ван къведайвал вичин дуст рушаз гъараярзавай.

Суддал Арсена лагъанай хьи, Наидади вичин дуст рушан теклиф – ина йиф авун – къабулначир. Абур къведни хъфенай. Идалай гуьгъуьниз гадаяр чпин са танишдихъ галаз гуьруьшдиз фена ва гъадахъ галаз экуьндалди бильярд къугъвана.

Экуьнахъ ял язавайбурукай садаз кукIварнавай палатка акуна. Ам къенез гъахъна, ина рушан мейит акуна ва полициядиз зенг авуна. Палаткадин къвалав инсанар кIватI хъанвай, патавай луьткъеда аваз мад Маратни Арсен физвай, абуроз рушар хъфенвани, амани килигиз кланзавай. Мукъув агатайла, абуроз са руш къенвайдакай хабар хъана. Абуроз палаткадин къенез гъахъдай ихтияр гана. Гадайри къенвайди Наида тирди тестикъарна ва адахъ мад са руш галайдакай лагъана.

Гуьгъуьнлай судмедэкспертди тестикъарна хьи, Наида къиникъин себеб адан къил кIеви ва мурз алачир затIунал, мумкин я къван хъун, ягъун хъана. Ам йифен къулариз къена. Рушал писликилер гъанвачир.

Гъа юкъуз, Наидадин дидеди рушаз сад хъиз зенгер ийизвай,

амма жаваб жагъанач, адан телефон хкуднавай. Ада Саидадиз зенг авуна – гъадани жаваб гузвачир. Дидеди гагъ садаз, гагъ муькуьдаз зенгер ийиз югъ акъудна. Жаваб ганач. Няниз полициядин къуллугъчийри дидедиз Наида къенвайдакай хабар гана.

Наидадин дидеди Махачкъалада яшамиш жезвай вичин хчивай Саидадин кIвализ фин тIалабна. КилигайтIа, Саида секиндиз ксанвай. Адаз вичин рикI алай дуст руш къенвайдакай анжах йифиз хабар хъана. Руша соцсетра Наида палаткада къенвайди кхъиз хъана, адаз мейит палаткадай жагъанвайди гъич садани лагъанвачиртIани.

Шагъидрин гафарай, Саида артух рахаз такIан инсан тир, гила гъар садаз кхъидайла, абур мягътел хъанвай. Ада вични Наида къал хъайиди ва ада вич палаткадай квадарна лугъуз къундармаяр туькIуьрзавай.

Мад са шагъид авай. Ам и къве рушанни таниш кас Амина тир. Вич рекъидалди вилик Наидади Аминадиз зенг авуна ва вични Саида къал хъанвайдакай лагъанвай. Къал акъатунин себеб ам тир хьи, Саидади вичи са няниз къве гадани вичел «ашукъарна» лугъуз дамахзавай. Наида гъакIани и кардин гъавурда акъунвай. Ада вичин дуст рушаз сеперар гуз хъана. Вичи виридаз и кардикай лугъуда ва вичиз адахъ галаз са палаткада ксус такIан къвезвайди лугъуз гъараярнай (палатка Наидадинди тир).

И залум йифиз Саидади вичин пек-лек, ресторандай хканвай тIуьнар ва Наидадин карточкани вахчуна, шегъердиз хквезвай садахъ галаз кIвализ хтана.

Силис кыле тухузвай вахтунда Саидадин кIвалый ивидин лекеяр алай ал рангунин шалвар жагъанай. Саидади чпи – клеви дустар тирвилай – сада-сadan затлар алукIзавай лугъузвай. Ивидин лекеяр адаз акуначир. Амма экспертизаци абур цийиз хъанвайбур тирди тестикъарна. Идалайни гъейри, рушан кIвалый ивидай хъанвай простынни жагъанай. Силисчиди мадни са кардиз фикир ганвай: Наидадин кикер атланвай, атланвай кикер палаткадай жагъаначир, гъавилай кикерин кланикай гелер къачуз хъаначир.

Силисдин вахтунда Наидадин дидеди Саидадив гвай вичин рушан компьютер вахчуз алахънай, амма руша вахканачир. Полициядин къуллугъчийри ам вахчурла, компьютердин диск чIурнавайди акунай. Гъавилай адан экспертизаци ийидай мумкинвал хъаначир.

Саидадин таб дуьздал акъудайвал адаз полиграф ишлемишун теклифна, ам рази хъана. Полиграф кыле тухвай экспертди къейдна: Саидади вич акI тухузва хъи, на лугъуди адаз и тахсиркарвал галай-галайвал вири чизва, иниз килигна, мумкин я, Наида къенвай кас, яни адан кыл къванцел ягъай кас Саида хъун.

Саида СИЗО-диз хутахна. Адан тереф хуьзвай адвокатди полиграф тухудалди вилик Саида пуд юкъуз агалай чкада тунвай ва адаз тухдалди тIуьн ганвач, гъавилай руш вичин рахунра какахъзава лугъуз хъана. Амма Саидади вичи и гъакъиндай са наразивални авуначир.

Идалайни гъейри, Марата силисдин вахтунда хиве къунай – ада Наидадиз зенг авунай, абур

рахазвай, руша телефондай лагъанай: «Акъваз са герен, Саида хтанва вичин затлар вахчуз». ИкI лагъана, руша трубка эцигнай. Амма суддал гадади вичин гафар дегишарна ва вичин рикIел вири хъсандиз аламач, лагъана. Акъваз-вайвал, рушан тереф хуьзвайбуру гададиз кичлерар ганвай.

Саидадин мукъва-кылийри, адан тереф хуьзвайбуру чпин тапан фикирар лугъузвай, яни Наида маса касди къена. Абуру чпин шак физвай са итимни паб ава лугъузвай, абуру гъуьлуьн къере цIа-яр хъувуна, шаддиз ялар язавай. Амма силисчийри гъуьлуьн къер ахтармишайла, абуруз анай я цIай хъувур чка акунач, я маса са касдизни а пабни итим акуначир.

Нетижада Саидадиз жаза гун патал бес къадардин делилар кIватI хъанвай. Саидади вичиз Наида пара кландай лугъузвай. Амма суддал рахаз ам рази хъаначир. Ада РФ-дин Конституциядин 51-статьядал амал авуна (къанун тирвал, жуваз, жуван гъуьлуьз ва я мукъвабуруз акси шагъидвал тийидай ихтияр ава).

Ада вичин тахсир хиве къуначир. Вичин эхиримжи гафуна ада лагъанай: «А кас за къенач!» (мегер жуван рикI алай дустуниз «а кас» лугъуз жедани?).

Судди Саида тахсиркар яз гысабна ва адаз умуми режимдин колонияда муьжуьд йис кар гана. Кассациядилай гуьгъуьнизни судди жаза дегишарначир. Колонияда авайла, Саидади вичиз УДО гун патал къве сеферда арза ганай ва къве сефердани адаз разивал ганачир.

Виолетта Ратенкова

Мягъкем хизандин сир

Стлал-Сулейманан райондин Цийи хуьре чпиз гъурмет ийизвай, лайихлу хизан авайди заз мукъвара акур видеодай чир хъанай. Ана са къадар яшар хъанвай, уьмуьрдин уьклуь-цуру акунвай Даир бубадини адан уьмуьрдин юлдаш Умнагъи бадеди алай девирдин жегъилриз лап хъсан насигъатар, меслятар гузвай. Гъавиляй абурукай макъала кхьин заз лазим кар яз акуна. Мягъкем хизан арадал гъун – им виридан кылин мурад я. Веледриз хъсан тербия гун, абур уьмуьрдин шегъредал акъудун пара зегъмет алай кар я. Им хизанда гъам гъуьл, гъам паб гъар са кардив сабурлувиливди, жавабдар-виливди, зегъметдал рикъ хъунивди эгечайла кыле фидай кар я. Куьрелди, идакай чи макъаладин игитар Даир ва Умнагъи Гъаниеври субутзава.

Даир Гъаниев 1938-йисуз Къасумхуьрел дидедиз хъана. Гъеле лап гъевечли аял тирла, ам бубадикай магърум хъана. Адан буба дяведа гел галамачиз квахъна. Даир вичин дидедиз авай са эркек велед тир. Адан аял вахтар, гъа девирдин пара аялрин хъиз, лап четинбур хъана. Мектеб къутягъайдалай къуллукъ, жегъил гада Кораблестроительный институтдик экечна ва ам хъсан къиметралди акъалтларна. Гуьгъуьнлай ада Политехничес-

кий институтни акъалтларна. Ада Къасумхуьруьн консервийр гъазурдай заводда начальник яз хейлин йисара къвалахнай. Хуьруьнвийриз Даир Гъаниев мергъематлу, регъимлу кас язни чизва. Ада Стлал Сулейманан районда мисклин эщигуник еке пай кутуна. Къуй Аллагъди Даир бубадиз чандин сагъвал ва яргъи уьмуьр гурай.

Даир Гъаниеван уьмуьрдин юлдаш Умнагъи 1948-йисан 25-июндиз Агъа Стлалдал Магъмудов Магъмудан хизанда дидедиз хъана.

Эвелдай хайи хуьре мектебда клелна, амма 9-10 лагъай классар Къулан Стлалрин хуьре акъалтларна. Мектебдилай къулукъ бубади руш клелиз ракъурначир. Адаз руша хизан кутун хъсан акуна. 1966-йисуз Даирани Умнагъиди чпин къисметар сад авунай. Абурухъ къве хвани, къве руш ава.

Чехируш Загъидата ДГУ-да муаллим яз, гъевечли Гуьлбагъара Стлал-Сулейманан райондин ЦРБ-да къвалахзава. Хва Арифа Махачкъалада къвалахзава, муькуь хва Бахтияр майишатдал машгъул я ва диде-бубадихъ гелкъевезва.

Алай йисуз Даира ва Умнагъи Гъаниеври чпин хизан кутуна 60 йис хъанва. Ихътин пайгар хизан кутунин бахт виридаз гузвач. Квелай хизан хуьз гъикъ алакъна лагъай суалдиз хизандин кыли жаваб гана: «Четинвилер, рахун-луьклуьн авачир хизан гъич жеч. Амма кар алайди – им месэла сабурдивди, къал алачиз, сада-садакай хъел тавуна гъялна кланда».

Даирахъни Умнагъи Гъаниеврихъ 8 хтул ва 8 птул ава. Къуй Аллагъди абурз къведазни чандин сагъвал гурай.

Абурун насигъатриз за хушвилелди яб ганай. Абуру къведани акъалтзавай жегъилриз лап хъсан меслятар гузва. Кланзавайди и меслятрал амал авун я.

Суьгъбетдин эхирдай заз суфрадихъ теклифна, имани чахъ лап фад девирлилай авай хъсан са адет я.

Къуй чпин суфра гъамиша ачух ва берекатлу хъурай!

Мурад Тлагъирбеков

«Семантика совести»: путь Лауры Феталиевой

О таких, как Лаура Феталиева, говорят: «Этот человек на своём месте». Судите сами: 25 лет педагогической деятельности, звание «Отличник образования», учёная степень кандидата филологических наук и недавняя успешная защита докторской диссертации.

А ещё она возглавляет Управление по делам молодёжи Дагестанского государственного педагогического университета имени Расула Гамзатова.

В семье у Лауры Платовны не было филологов. Родные – люди практических профессий. Но дом, где книгу держат с уважением, а сказанного не бросают на ветер, – был.

А однажды случилось детское изумление, которое всё и решило.

«Я вдруг сделала важное открытие: одно и то же слово может утешить, может убить, может воскресить. Как это работает? Хаос чувств обретает форму только в слове. А когда в институте увидела, что филология – не скучный разбор по членам предложения, а живая ткань смыслов, – осознала: это навсегда».

На вопрос, изменилось ли самоощущение после защиты кандидатской, она отвечает следующим образом:

«Я почувствовала себя кандидатом наук не в день защиты, а накануне, ночью. Как-то неожиданно задалась вопросом: «Зачем я всё это делаю?» Ответ пришёл незамедлительно.

С тех пор я заметила метаморфозы в своём голосе – он стал спокойнее, увереннее, ведь отныне за каждым «кажется» стоит «доказано». Преподаватель – это проводник. А кандидат наук – тот, кто сам создаёт новое знание. Разницу чувствуешь не сразу, но студенты – чуткие, всё видят».

Как она поняла, что значит быть начальником управления по делам молодёжи? Не на совещании, не в момент подписания приказа о назначении, а в два часа ночи, когда разбирала сообщения от студенческого актива. У ребят случился конфликт, и кто-то написал: «Лаура Платовна, если вы не вмешаетесь, – мы пропали».

«Вот тогда и пришло осознание: ты не чиновник. Ты мост между «хочу» студента и «можно» университета. И если этот мост рухнет – пострадают судьбы детей».

– Учёная степень или должность делают вас человеком влиятельным в молодёжной среде?

– Студенты видят кандидата наук и доверяют его аргументам. Без филологической базы моё администрирование можно было бы с уверенностью считать бессмысленным. Настоящее влияние – когда студент чувствует: этот «чиновник» (она смеётся) на самом деле понимает, о чём говорит. Поэтому я не выбираю. Беру и то, и другое.

Оказывается, у Лауры Платовны есть правило, как её представлять на мероприятиях. Когда событие внутриуниверситетское, она просит называть начальником Управления по делам молодёжи. Чтобы ребята сразу знали: перед ними человек, который выслушает и поможет. А когда наша героиня, к примеру, участвует в научных конференциях, – предпочтительно обращение как к учёному-филологу. Потому что так ты становишься сопричастным профессиональному сообществу вне зависимости от того, какой пост занимаешь.

Лаура Платовна работает доцентом на кафедре педагогики: «Я стою на перекрёстке, где слово встречается с воспитанием. И это самое интересное место в науке», – объясняет она. Филология открывает ей все грани языка, понимание текста, умение слышать подтекст. Педагогика – законы, по которым строится обучение. Вместе они позволяют учить будущих учителей не только методикам, но и главному – культуре речи, умению услышать ребёнка, заметить манипуляцию в учебнике. «Без филологической оптики педагог – как хирург без скальпеля», – объясняет она. И добавляет: «Я не ушла из филологии. Я пришла в педагогику через филологию. И благодарна судьбе за этот путь».

В конце я попросила назвать не должность, не звание, а три слова, которые её определяют. Она ответила: «Та, кто понимает».

Да, суть преподавателя – понимать студента. Суть руководителя – понимать проблемы, страхи, надежды. А должностные полномочия – это способы легализовать это понимание.

У Лауры Платовны большие планы: завершить докторскую, развивать молодёжную политику университета. И просто радоваться жизни.

Женское счастье в её видении состоит из казалось бы обыденных деталей: улыбки студента, поддержки семьи и возможности постигать новые горизонты в профессии. А большего и не надо.

Саният Эмирова

Танзиля
Гарипова

«Женщины доказали, что могут руководить и компаниями, и целыми странами»

Танзиля Гарипова основала «Академию Ассистентов», когда убедилась, что предприниматели перегружены рутинной работой, а их помощники зачастую недостаточно компетентны, чтобы на должном уровне взаимодействовать со своими работодателями. С 2015 года её компания занимается подбором персонала и обучением ассистентов.

Она часто приезжает в Дагестан, поскольку ещё в 2018 году запустила здесь свою Академию. В интервью собеседница рассказала всё об этой необычной профессии и о том, как она пришла в неё.

– Дух предпринимательства проснулся во мне ещё в школьные годы. В 14 лет я покупала мороженое на хладокомбинате, размещала в городе небольшие холодильники (Танзиля родом из Ижевска. – Прим. ред.), нанимала продавцов и зарабатывала на этом неплохую сумму. Чуть позже, когда поняла, что мне нужен наставник, который помог бы разобраться, как вести бизнес, нанялась в качестве ассистента к двум известным предпринимателям. Со временем осознала, что на рынке острая нехватка бизнес-ассистентов. Это и подтолкнуло меня к идее создать Академию. Среди моих кейсов такие компании, как «Мэйл.ру», «Газпром», «Мерседес-Бенц», Минфин Московской области, правительство Москвы, множество клиентов по Северному Кавказу.

В итоге меня теперь даже называют мамой ассистентов.

– Давайте проведём краткий ликбез для читателей. Кто такой бизнес-ассистент?

– Это пушка-ракета, руки-ноги руководителя. Ассистент нужен, чтобы брать на себя всю рутину. Он должен уметь составлять рабочий график, договариваться о встречах, решать конфликтные ситуации. В общем, быть везде и всюду.

– Перечислите качества, которыми должен обладать ассистент.

– Ответственность, внимательность, желание работать и развиваться. Умение служить во благо другому. Ассистент – это человек, который полностью растворяется в рабочем процессе, живёт жизнью руководителя так, будто он очень важный член его семьи. А ещё ассистент должен обладать рациональным тайм-менеджментом, потому что у него много задач, и ему нужно сделать всё и сразу. Ну, и куда без крепкого здоровья? Иначе можно выгореть за пару недель.

– Такие качества берутся от природы или их можно развить?

– Их можно наработать. К нам приходят разные люди. Это могут быть мамы в декрете, секретари, бухгалтера, маркетологи. Однажды ко мне пришла бывшая прокурор Пензы, она у меня отучилась, и мы устроили её в «онлайн».

– Как часто было, что вы, поговорив с клиентом, понимали: «Он не потянет».

– Такое периодически происходит, и я таким людям говорю, над чем следует поработать. У нас в компании есть и приём заявок от руководителей: некоторые из них готовы работать с новичками. Кому-то нужен ассистент с навыками видеомонтажа, а кому-то – со знаниями по юриспруденции. Недавно пришла заявка

из Дагестана – ребята занимаются косметикой: «Танзила, нам нужен ассистент-бухгалтер». Соответственно, я буду искать помощника не из ассистентов, а из бухгалтеров.

– Скажите, а какова вероятность, что ассистент поднаберётся опыта и сам вырастет до руководителя?

– Пятьдесят на пятьдесят. Я – наглядный пример бизнес-ассистента, которая открыла собственную компанию. Ассистент может стать пар-

тнёром организации, где он работал, может запустить собственный проект, а может остаться ассистентом хоть до глубокой старости, скажем, просто расти в зарплате. Это тоже очень престижно.

– *Крупные предприниматели, вроде Илона Маска или Марка Цукерберга, любят говорить о своих полезных привычках, которые помогают им всегда быть бодрыми, креативными, успешными. У вас такие привычки имеются?*

– Куда же без них. Во-первых, это качественный сон и правильное питание. Во-вторых, работа над позитивным мышлением. Отсюда вытекает и третий момент: работа с окружением. Всех нытиков и негативщиков, всех, кто не верит в твой успех и ставит под сомнение твои навыки, – всех их за дверь.

– *Предприниматели, как правило, люди занятые. Остаётся время на досуг?*

– Конечно. Это путешествия, это чтение и написание книг (Танзиля – автор пяти книг, посвященных подбору бизнес-ассистентов. – Прим. ред.). Плюс парашютный спорт и дайвинг. А еще я пишу картины, занимаюсь пением, ну и, конечно же, я ещё молодая мама.

– *По вашим наблюдениям, как сейчас относятся к женщинам, занимающимся бизнесом?*

– Лояльнее, чем раньше. Женщины доказали, что они могут руководить и компаниями, и целыми странами. Женщин-бизнесменов начали принимать даже в восточных странах. У нас более мягкий, более детальный подход к руководству, чем у мужчин. А вообще, в идеале надо делать проекты в коллаборации М+Ж.

– *У вас с супругом так и получается?*

– Ещё нет. Наш единственный совместный проект на данный момент – это наша семья (улыбается). Но в будущем мы обязательно и поработаем вместе. А пока супруг меня просто поддерживает, и это придаёт мне уверенность. Ну а я просматриваю его проекты и даю ему какие-то советы.

– *Ну и под конец беседы дайте пару советов начинающему предпринимателю.*

– Первый: берите ассистента. Он сильно упростит вам жизнь. Второй: даже не смейте думать, что у вас что-то не получится.

Руслан Бакидов

1 июня – День защиты детей

ИНДЕКС ПМ828

4 651116 280082

Свободная цена

6 +